

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi

Journal of Ottoman Legacy Studies

ISSN 2148-5704

www.osmanlimirasi.net

osmanlimirasi@gmail.com

Cilt 9, Sayı 25, Kasım 2022 / Volume 9, Issue 25, November 2022

VAKIFLARDA BİR İHTİLAf MESELESİ: MÜŞTEREK TASARRUF VE YARIM HİSSE

As a Matter of Dispute in Waqfs: Common Usings and Half Shares

Makale Türü/ Article Types : Arařtırma Makalesi/Research Article
Geliř Tarihi/Received Date : 23.01.2022
Kabul Tarihi/Accepted Date : 10.11.2022
Sayfa/Pages : 603-625
DOI Numarası/DOI Number : <http://dx.doi.org/10.17822/omad.2022.229>

Ramazan Hüseyin BİÇER

(Arş. Gör.), Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar / Türkiye, e-mail: rhbicer@aku.edu.tr,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2827-1411>

Atıf/Citation

Bıçer, Ramazan Hüseyin, "Vakıflarda Bir İhtilaf Meselesi: Müşterek Tasarruf ve Yarım Hisse", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 9/25, 2022, s. 603-625.

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD), Cilt 9, Sayı 25, Kasım 2022.

Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS), Volume 9, Issue 25, November 2022.

ISSN: 2148-5704

VAKIFLARDA BİR İHTİLAF MESELESİ: MÜŞTEREK TASARRUF VE YARIM HİSSE

As a Matter of Dispute in Waqfs: Common Usings and Half Shares

Ramazan Hüseyin BİÇER

Öz: Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyıl ile XVII. yüzyılda İstanbul'daki vakıf davalarına dayanarak, akarların müşterek ve yarım hisseli kullanımlarında yaşanan problemler ele alınmıştır. Ana kaynak olarak Haremeyn Müfettişliği Sicilleri'nden faydalanılmış, bunun yanında çeşitli arşiv kaynaklarına da başvurulmuştur. Vakıf kurucuları, İslam hukuku gereği genelde vakıflarının tasarruf cihetlerini zikrettikten sonra son olarak vakfa ebedî bir hayır yönü de tayin ederlerdi. Bu hayır yönünün çok farklı uygulamaları olsa da Haremeyn fukarası en çok başvurulan ebedî hayır yönlerinden birisiydi. Özellikle ebedî hayır yönü Haremeyn olarak belirtilen bu tür vakıfların, inkıraz şartları gerçekleştikten sonra o vakfın tasarrufu, Haremeyn mütevellisinin eline geçer ve gerekli kiralama yapılarak elde edilen gelir Mekke, Medine ve Kudüs'e gönderilirdi. Ancak, vakıf kurucularının vakfiyelerindeki müşterek kullanım ve hisseli tasarruf paylaşımları, kendi tasarrufları arasında veya ebedî cihet mütevellisi olarak ifade ettiğimiz Haremeyn mütevellisinin kontrolüne geçiş sürecinde problemlere neden olmaktadır. Bu şekilde yapılan tasarruf paylaşımları, bir vakıf akarının yarısının başkasının kullanımında olmasına, diğer yarısının ise ebedî cihete geçmiş olmasına neden oluyordu. Vakfa el koymaya gelen mütevellî ise mevcut kullanıcılarla sorun yaşıyor, zaman zaman konu mahkemeye intikal ediyordu. Ayrıca müşterek kullanımlı ya da yarım hisseli tasarruflu vakıflarda, hissedarlardan birisinin vefatı sonrasında da boş kalan yarım hissenin tasarruf problemi ortaya çıkmaktaydı. Bu çalışmada, bu tür vakıflardaki ortak tasarruf ve hisseli kullanım şartlarının neden olduğu problemler değerlendirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin genel durumunu aksettirmesi bakımından devletin başkenti olan İstanbul'daki bazı vakıflar özelinde konu ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, Osmanlı Devleti, Haremeyn Nezareti, Ferağ, Müşterek Tasarruf, Vakfiye, Mütevellî

Abstract: In this study, between 16th century and 17th century, based on the waqf trials in Istanbul the problems experienced in the common usings and half-shares of waqf properties have discussed. As the main source, Haremeyn Inspectorship Registry was used, and various archival sources were also consulted. In accordance with the Islam waqf law, the founders of the waqfs, after mentioning the dispositions of their waqfs, was finally assign an eternal charity to the waqf. Although this aspect of charity had a very different application, the poors of Haremeyn was one of the most frequently used aspects of eternal charity. In particular, the savings of such foundations, whose eternal charitable aspect was stated as Haremeyn, were fulfilled by the Haremeyn trustees, and the income obtained by making the necessary rentals was sent to Makkah, Medina or Al-Quds. However, the common using and shared usings in the waqfs of the founders caused problems in the transition period between their own users or under the control of the Haremeyn trustee, which we refer to as the eternal trustee. Usage shares made in this way caused half of a waqf's properties to be used by someone else, and the other half to be used for eternal charity. The trustee, who came to seize the waqf properties, was having problems with the users, and the matter was taken to the court sometime. In addition, in common use or half share waqfs, the problem of using half of the share occurs after the death of one of the shareholders. In this study, the problems caused by the common using and shared using conditions in the waqfs were evaluated. In order to reflect the general situation of the Ottoman State, the waqfs in Istanbul, the capital of the State, were discussed.

Key Words: Waqf, Ottoman State, Ministry of Haremeyn, Withdraw, Common Using, Waqfiyah

Giriş

Vakıflar, Osmanlı sosyal hayatının en önemli unsurlarından birisiydi. Toplumun her alanına yayılan vakıfların düzeni, denetimi ve işlemesi de Osmanlı Devleti için önemli meseleler arasındaydı. Bu sebeple sıklıkla vakıflar üzerinde denetim ve teftiş faaliyetleri yapılmış, hatta vakıflarla ilgili hususi nezaretler ortaya çıkmıştır. Bu nezaretlerden ilk ve en önemlilerinden birisi Haremeyn Evkaf Nezareti idi.¹ Bu nezaretin altında kurulan kalemlerle, ebedî hayır yönü veya aslî yönü Haremeyn olan vakıfların idaresi kontrol altına alınarak teftişler yapılmış, vakıfların davaları hususi mahkemelerde görülmeye başlanmıştır. Çalışmanın ana kaynaklarından birisi de bu Nezaret altındaki kalemlerden olan Haremeyn Evkaf Müfettişliğinin tutmuş olduğu dava kayıtlarıdır. Nezaretin kuruluşundan XVII. yüzyılın ilk çeyreğine kadarki kayıtlar, bu çalışmada konu bağlamında örnek olarak verilecek ve değerlendirilecektir.

Bu hususu ifade ettikten sonra, vakıflarda müstakil anlamda yaşanan problemlere baktığımızda, kurucularının vakfiyelerinde belirttikleri kimi şartların, vakıflarda zamanla bazı problemlere yol açtığını söylemek mümkündür. Vakıfların gerek Osmanlı döneminde gerekse de daha öncesinde sosyal hayatın birçok eksiğini kapatmış ve insanların müşkülünü gidermiş bir kurum olma görevini icra etmiş olduğu bilinmektedir. Özellikle hayrî² kategoride değerlendirilen vakıfların kültür ve medeniyet alanında çok önemli faydalar sunduğu konusunda şüphe bulunmamaktadır. Öte yandan zürri vakıflar denilen ve akrabanın tasarrufuna şart edilen vakıflar konusunda *malı koruma ve belli bir süreliğine evladın kullanımı konusunda garantiye alma* gibi problemler bulunması sebebiyle birtakım tartışmaların olduğu da bilinmektedir. Ancak hem akrabanın korunup gözetilmesi mantığının bulunması hem de Peygamber devrinden itibaren evlatlık vakıflarının varlığının bilinmesi sebebiyle İslam hukukçuları, evlatlık vakıflara izin vermişlerdir.³ Bu minvalde Osmanlı döneminde de kurucuların, vakfını kurarken hem ailesinin maldan faydalanmasını sağlamak hem malın yok olmasını önlemek hem de hayrî niyetlerle zürri vakıfları daha çok tercih ettiğini görüyoruz.

Kurucular, malı evlada ya da aile efradının tasarrufuna ebediyen şart edebilirler mi sorusunu sorduğumuzda ise fıkhi kaynaklarda şöyle bir cevapla karşı karşıya kalıyoruz: “*Vakfın tasarrufu evlada ya da akrabaya verilebilir. Ancak vakfın ebedilik şartı sebebiyle neslin kesilme ihtimali göz önüne alınarak ebedî bir hayır cihetinin daha belirlenmesi gerekmektedir.*”⁴

Bu fıkhi yaklaşım sebebiyle Osmanlı devri zürri vakıf kurucularının çoğunun vakıflarının tasarruf şartlarını hazırlarken eş, evlat, azatlı köleleri ve diğer akrabalarını zikrettikten sonra onların nesillerinin kesilmesi şartını da belirtmişler ve ebedî bir hayır yönü daha tayin etmişlerdir. Kurucular, mutlak hayır da denilen bu ebedî hayır cihetinin varsa mütevellisi eliyle ya da belirlediği kişiler eliyle, akarın gelirinin ilgili hayır ciheti için toplanması şartını da koymaktaydı. Kimi vakıflar ise kendi vakıflarının, tasarrufçularının inkırazından sonra başka bir vakfa ilhak edilmesini de şart edebiliyor, bu vakfın şartnamesine göre vakfının idare edilmesini isteyebiliyordu. Bu durumda ise vakfın mevcut mütevellisi el değiştirerek, ilhak edilen vakfın mütevellisi o vakfa el koyuyordu. İşte bizim de bu çalışmada *ebedî hayır mütevellisi* olarak zikredeceğimiz mütevellî bu mütevellidir. Ebedî hayır cihetinin mütevellisi, yukarıda zikrettiğimiz sebeplerden dolayı mevcut mütevellisi ya da tasarrufçularının inkırazından sonra ebedî hayır yönüne geçen vakıflara el koyduğu andan itibaren akarın her türlü hukuki işiyle

¹ Nazif Öztürk, “Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı 11 (1995): 522.

² Cami, medrese, köprü, çeşme, şifâhane gibi umumun işine yarayacak müessesât-ı hayriyye. Şemseddin Sâmî, *Kâmus-ı Türkî*. (İstanbul: Çağrı Yay., 2011), 594.

³ Bu konuda yapılan tartışmalar için bkz. Ahmed Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., 2015), 274-276; Bkz. İbn Âbidin, *Reddül-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar*, Çev. Ahmed Davudoğlu, C. 9, (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1983), 238-242; Ziya Kazıcı, *Osmanlıda Vakıf Medeniyeti*, (İstanbul: Kayıhan Yay., 2019), 121-122.

⁴ Ali Himmet Berkî, *Vakıflar*, (İstanbul: (1940), 61; Ömer Hilmi Efendi, *İthaf-ül Ahlâf fi Ahkâm-il Evkaf*, (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., (1977), 26; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Osmanlı Vakıf Hukukuna Giriş: Ahkâm-ı Evkâf*, Haz. Hamdi Çilingir, (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yay, 2020), 45.

ilgilendirirdi. Bu arada hemen belirtelim ki, çalışmamızın ana kaynaklarından biri olan Haremeyn Müfettişliği Sicilleri'nin dava konusunu genellikle Haremeyn vakıfları oluşturmaktadır. Bu sebeple çalışmamızın ana eksenini de bir ebedî hayır ciheti mütevellî olan Haremeyn mütevellisi ile vakıf tasarrufları arasındaki problemler oluşturacaktır. Ancak konu, sadece ebedî hayır yönü Haremeyn olan vakıfları ilgilendirmediği ve diğer vakıflarda da benzer sorunların yaşandığı dikkate alarak vâkıfın belirlediği vakıf mütevellisinden bu mütevelliyi ayırt etmek için biz bu görevliye *ebedî hayır mütevellisi* diyeceğiz.⁵

1. Zürrî Vakıflarda Ebedî Cihet ve Növbet-i Tasarruf

Vâkıfın, tevliyet görevi ile vakfının gelirlerini kendisine, kendisinden sonra ise evlada ve akrabasına tahsis ettiği vakıflara Zürrî (evlatlık) ya da aile vakfı denir.⁶ Bu vakıflardaki dava konularının büyük bir çoğunluğunun ise *növbet-i tasarruf* denilen tasarruf sırasının hangi şartlarda ve tasarrufun kime geçeceği meseleleri üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Aynı şekilde bu vakıflarda vakfiye şartlarına göre yukarıda zikrettiğimiz ebedî hayır cihetine geçip geçmemesi problemi de sıklıkla dava konusu olmaktadır ki özellikle müşterek tasarruflu ya da hisseli vakıflarda bu sorunun daha sık yaşanmış olduğunu görüyoruz. Bu konunun aşağıda geniş çaplı değerlendirmesi yapılacağından biz növbet-i tasarruf meselesinin izahına tekrar dönelim. *Növbet-i tasarruf* adı verilen tasarruf sırasına göre vakfa el koymalar ya da tasarrufların intikali genelde; vakfiye şartlarına göre ilk tayin edilen vazifeli⁷ veya tasarrufçunun vefatı, vazifeyi bırakması ya da tasarruftan vazgeçmesi sonrasında, yine vakfiyeye göre kendisinden sonra sırası gelenin vakfa tasarruf etmesi şeklinde gerçekleşiyordu. Zürrî vakıfların vakfiyelerinde genel olarak, hangi evlattan sonra tasarrufun kime geçeceği ya da hangi tasarruftan sonra inkıraz şartının gerçekleşeceği ve ebedî cihete geçeceği bu sıraya göre belirlenmekteydi. Bu türden vakıfların kuruluşu sırasında vakıf kurucusu, kadı ve şahitler huzurunda vakfiyesine evladını, sair akrabasını ya da azatlı kölesini dilediği gibi sıraya tabi tutarak yazabiliyordu. İşte bu sıraya, davalarda geçtiği üzere *növbet-i tasarruf* sırası denirdi ki bu, vakfın tasarrufuna sahip olma yani menfaatinden faydalanma sırası idi.⁸

Ancak kimi vâkıflar, vakfiyeleri hazırlarken birden fazla evladının, eşlerinin ya da azatlı kölelerinin ortak tasarruf etmesini de isteyebilmekte ve bunu da vakfiyeye yazdırabiliyordu. Ya da münasafa da denilen bir vakfı iki kişinin aynı anda tasarruf etmesini de şart edebilmekteydi. Çalışmamızın konusunu oluşturan bu türden şartların, vâkıfların vefatından sonra evlatlar, eşler ya da köleler arasında bazı anlaşmazlığa düşmelerine, hatta sonraki dönemlerde, vakıfların dışarıdan müdahaleye daha açık bir hâl almasına sebebiyet verdiği anlaşılmaktadır. Örneğin, yarımşar hisse ile azatlı kölelerine (utekâ) ve evladına şart edilen bir vakıf ev üzerinde, mevcut tasarruflarının vefatından sonra onların evladı arasında anlaşmazlık çıkma ihtimali doğabiliyor, tasarruf sırası konusunda hak iddia edenler ya da evlattan olduğunu iddia edenlerin sayısı da artabiliyordu.

Zürrî vakıf kurucuları, yukarıda da bahsettiğimiz üzere, vakfiyelerinde tasarruf yapacak kimseleri kaydederek, vakıftan faydalanacakları ve tasarruf sırasını belirlemişler, ebedî yönü ise

⁵ Çalışmada, hâlen Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi ile İSAM (İslam Araştırmalar Merkezi)'nde dijital kopyaları bulunan Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği Sicil kataloğunda yer alan Evkaf Haremeyn Müfettişliğinin dava kayıtlarını ihtiva eden sicillerden faydalanılmıştır. Hemen belirtelim ki, Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği Sicilleri katalog başlığında arşivlerde yer alsa da Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin kuruluşu 1826 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu tarihten önceki kayıtlar, Evkaf-ı Haremeyn Nezaretî Müfettişliğinin kayıtları olduğundan, biz bu sicilleri belirtirken "Evkaf-ı Haremeyn Müfettişliği Sicilleri" şeklinde not düşeceğiz.

⁶ Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003), 16.

⁷ Mütevellî ya da diğer görevliler olabilirdi.

⁸ Bu konuyu daha geniş çapta ele alan çalışmalar mevcuttur. Özellikle Münir Yaşar Kaya'nın hazırlamış olduğu doktora tezi bu hususta önemli bir yer tutmaktadır. Bkz. Münir Yaşar Kaya, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikâtında Aile Vakıfları (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2017)*.

onların inkırazına bağlayıp kaydettirmişlerdir.⁹ Vakıflar, özellikle evlerini vakfettiklerinde, növbet-i tasarruf ve hakk-ı süknâ denilen evde meskûn olma şartı sırasına kendilerini de dâhil ederek, bu sırayı kendilerinden başlatmışlardır. Bazı vakfiyelerde vakıfların, kendilerinden sonra eşlerini de zikrettikleri görülmektedir.¹⁰ Böyle vakfiyelerde evladın ya da azatlı kölelerin tasarrufuna geçiş şartı olarak *eşin vefatı* şart kılınmıştır.

Kimi vakfiyelerde ise eşin tek başına tasarruf taksiminin yanında yarım hisseli (münasafa) veya müşterek kullanma şartları da bulunmaktadır. Bu tür tasarruf taksimleri, kimi zaman birden fazla eş arasında kimi zaman da evlat ya da kölelerin tasarrufu zikredilirken belirtilmiştir. Bu türden taksimlerden kaynaklı problemler, bazen mevcut tasarrufçuları arasında, bazen de ebedî hayır cihetine geçiş sürecinde ve ebedî cihet mütevellisinin tasarrufu esnasındaki kiralamalarda bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Hatta ebedî hayır ciheti mütevellisinin yaptığı ortak kiralamalarda da sorunların çıktığı görülmektedir ki bu meseleye aşağıda geniş şekilde değinilecektir.

Zürri vakıflarda müşterek tasarruf ve yarım hisse problemlerinin büyük bir kısmı, aşağıda da görüleceği üzere ebedî yöne intikal sırasında ya da geçtikten sonra, mütevellinin müdahalesi sırasında ortaya çıkmaktaydı. Bu sebeple, konunun daha iyi anlaşılması için ebedî cihet meselesine ayrıca değinmekte fayda vardır.

Bir mülk ya da akarın vakıf olarak tescil edilmesi için, menfaatinin ebedî bir yöne tahsis edilmesi gerekmekte olduğuna yukarıda değinmiştik.¹¹ Kurucular, ebedî yönü belirlerken fikhın izin verdiği ölçüde farklı ebedî cihetlere vakıflarını şartlandırmışlardır. Osmanlı devri vakıflarına baktığımızda, genelde şu ebedî hayır yönlerinin tercih edildiği görülecektir:

1- Evladın ya da sair tasarrufçuların inkırazından veya başka sebeplerden sonra, mülk ya da akardan elde edilecek gelirin, herhangi bir hayratın (mescit, cami, çeşme, han, şifahane, imaret, medrese, köprü vb.) giderleri.

2- Vakfın içinde bulunduğu şehirdeki *fukara-yı müslimîn* (fakirler) tasarrufu.

3- İlim talebelerinin (*talebe-i ulum*) menfaati.

4- Hayrat görevlilerine¹² ya da bir hayratın tamirine.

5- Kiraya verilip gelirin Haremeyn mütevellisi eliyle Mekke, Medine ve Kudüs fukarasına gönderilmesi.

6- Vakfın, başka bir vakfa ilhak edilmesi sonrasında o vakfın ebedî cihet hükümlerine göre tasarrufunun sağlanması.¹³

⁹ Örneğin; Arapça vakfiye kaydında, Abdülbaki Efendi, evini, evlad-ı evladına, evlad-ı evlad-ı evladına. Onların inkırazından sonra mütevellî eliyle kirâya verilip ücretinin Haremeyn fukarasına gönderilmesine şart etmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, *Evkaf-ı Haremeyn Müfettişliği Sicilleri, 1 Numaralı Sicil*, 2b-1.

¹⁰ VGM, *Evkaf-ı Haremeyn Müfettişliği Sicilleri*, 6 Numaralı Sicil, 10-2.

¹¹ Ali Himmet Berkî, *Vakıflar*. (İstanbul: 1940), 61. Bu konuda Hanefî ekolde tam bir fikir birliği bulunmamaktadır. Örneğin, bu konuda vakfın son tasarrufu ebedî olacak bir cihete şart edilene dek İmam-ı Azam ve İmam Muhammed'e göre vakıf tamam olmaz. Bu imamların aksine İmam Ebû Yusuf'a göre ise kesilebilecek (munkati' olacak) bir cihete de vakıf şart edilebilir. Böyle bir durumda o cihet kesilse vakıf fakirlerin olur. Sonuç olarak ebedî bir cihete geçer. Osmanlı'da vakıf uygulamalarına baktığımızda genelde ebedî cihetlerin vakfiyelerde zikredildiğini görüyoruz. Bu konuda İmamı Azam ile İmam Ebu Yusuf'un görüşlerinin benimsendiğini görüyoruz. Bkz. Kuduri, *Kitabu'l-Kudurî*, Çev. Süleyman Fâhîr, (İstanbul: Eser Kitabevi, 1967), 200.

¹² Vakıfların, inkırazdan sonra ebedî yönü, kendi ruhuna her gün Kur'an tilavet etmesi karşılığında imam, müezzin gibi din görevlilerine de vakıflarını şart etmişlerdir. Bkz. İstanbul'da Merhum İshak Paşa Mescidi Mahallesi'nde bulunan Ahmed Bey b. Abdullah Vakfının şartı şöyledir: "*Şart-ı vakıf, evladı Mustafa'ya ve İbrahim'e ve Ümmi'ye ve evladların ve evlad-ı evladlarına neslen ba'de neslin ba'de'l-inkıraz İshak Paşa Mescidi imamı ve müezzini mutasarrıf olup günde bir cüz okuyalar diyü fi defter-i atik.*" Bkz. *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 1009 (1600)*, Haz. Mehmet Canatar, (İstanbul: Fetih Cemiyeti Yay., 2004), 7.

¹³ Vakf-ı Şeyh Sinan Eş-Şehir bi-Erdebil tahriri. Bkz. *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 1009 (1600)*, 3.

Yukarıda saydığımız şartlarının yanında kimi kurucuların daha farklı şartlar da zikrettikleri vakidir. Bu konuda vakıfların buldukları bölgeler de tasarruf cihetlerinin belirlenmesinde etkili olmuştur.¹⁴ Hatta ebedî cihet uygulamalarındaki örneklemlerin ya da vakfiyeyi hazırlayan kadı'nın yönlendirmesinin bile bu tür farklılıkların oluşmasına zemin hazırladığı söylenebilir. Son olarak, bu meseleyi şöyle bağlayabiliriz, vakıf kurucularının, vakfiyelerinde, mülklerini, tasarruflarını belirttikten sonra bir ebedî cihet tayin etmeleri de gerekmektedir. Ebedî yönde aranan unsur ise cihetin kesilme ihtimalinin olmaması ve hayrî şartlara sahip olmasıdır. İşte bu ebedî cihet dediğimiz vakfın son tasarruf yönüne geçiş sırasında vakıflardaki müşterek kullanım ve yarım hisseli (münasafa) tasarruflardan kaynaklı problemler aşağıda örnekleriyle ele alınacaktır.

2. Vakfiyelerdeki Münasafa (Yarımşar Hisse) ve Müşterek Tasarruf Örnekleri

Vakıf kurucularının vakıflarının menfaatinin paylaşımını yaparken evladın ya da akrabanın ortak kullanımını istemeleri ya da iki evladı, iki eşi yahut iki azatlı kölesi varsa münasafa denilen yarımşar hisse ile tasarruf şartlarını koydurmaları, zürri vakıfların menfaat mantığı açısından düşünüldüğünde mantıklı görünmektedir. Bu tür şartlarla vakıftan elde edilecek gelir ya da menfaatten birden fazla evlat, eş ya da akraba eşit şartlarda yararlanmış olmaktadır. Hatta vâkıfların, kendilerinden sonraki tasarruf paylaşımı konusunda oluşabilecek karışıklığın önüne geçmek amacıyla vakfiyeye hususiyetle *münasafa* yani *yarımşar hisse* ifadesini özellikle koydurarak karışıklık çıkmasını önlemek istedikleri düşünülebilir. Bu arada, genelde vakfiyelere evladın tasarrufundan bahsedilirken *münasafa* yani *yarımşar hisseli bir taksim* şartının konulmadığını görüyoruz. En azından biz, baktığımız vakfiye örneklerinde *münasafa* şartının evladın tasarrufunda zikredilmediğini, birden fazla evladın tasarrufu durumunda ise genelde *müşterek* yani *ortak tasarruf* hususuna vurgu yapıldığını gördük.

Örneğin, vâkıfın bir evladı varsa o evlat, növbet-i tasarruf denilen tasarruf sırasına göre kendine sıra geldiğinde vakfi tasarruf etmekte, ikiden fazla evlat ya da tasarrufçu olması durumunda müşterek; iki kardeş olmasında ise ifade edilmese de direkt olarak münasafa yani yarımşar hisseli olarak tasarruflar gerçekleşmekteydi. Bu mesele aşağıda daha geniş şekilde irdelenecektir.

Yarımşar hisse ve ortak kullanım şartları, her ne kadar kurucular tarafından hayatta olan aile efradının ortak tasarruf maksadıyla yazılmış olsa da hayatını kaybeden tasarrufçudan sonra gerek mevcut tasarruflar arasında gerek növbet-i tasarruf dediğimiz tasarruf sırası gelen kişilerin vakfa dâhil olması sürecinde sıkıntıların yaşandığı, hatta anlaşmazlıkların mahkemeye intikal ettiği görülmektedir. Bu tür problemlerin henüz ebedî cihet dediğimiz son tasarruf cihetine geçmeden yaşanabildiği anlaşılmaktadır. Özellikle tasarrufların bir kısmının soyunun kesilmesi¹⁵ sonrasında ebedî cihet tarafına geçmesi gereken kısma mütevellinin el koymasının gerektiğinde ise mevcut kullanıcılarla ebedî cihet mütevellileri bu kez karşı karşıya gelebilmekteydi.

¹⁴ Örneğin, daha önce Konya Vakıfları ile ilgili yaptığımız bir çalışmada, Konya merkezde bulunan vakıfların çoğunluğunun, ebedî yönünün sair hayrata ya da şehir fukarasının yararına olarak şart kılındığını, Haremeyn'e ise sadece birkaç vakfın ebedî cihetinin verildiğini, buna rağmen Akşehir'deki para vakıflarının büyük bir kısmının Haremeyn olarak kaydedildiğini gördük. Bkz. Mustafa Güler, Ramazan Hüseyin Biçer, "Haremeyn'e İntikal Şartı Bulunan Konya Vakıfları", *Konya Vakıfları*, C.II, (Konya: Konya Ticaret Odası Yayınları, 2021), 290; Ayrıca bkz. İzzet Sak, *Şer'îye Sicillerinde Bulunan Konya Vakfiyeleri (1650-1800)*, (Konya: Kömen Yay., 2005); Aynı şekilde, İstanbul, Üsküdar ve Galata'da ebedî yönü Haremeyn olarak belirtilen vakıfların sayısı bir hayli fazla olduğu göze çarparken, Eyüp'te ise bu sayının daha az olduğu dikkat çekmektedir. Bunun sebebi Eyüp ve civarındaki vakıfların kurucularının çoğunluğunun ebedî yön olarak Ebû Eyyüb El-Ensari hayratı olarak belirlemiş olmalarından ileri gelmektedir. Bkz. Mustafa Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları*, (İstanbul: Çamlıca Yay., 2011), 159-161; Bkz. *İstanbul Kadı Sicilleri Evkaf-ı Hümayün Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 M. 1608-1626)*, Ed. Coşkun Yılmaz, (İstanbul: Kültür AŞ. Yay., 2019); *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 1009 (1600)*, Haz. Mehmet Canatar, (İstanbul: Fetih Cemiyeti Yay., 2004); *İstanbul Şer'îye Sicilleri Vakfiyeler Kataloğu*, haz. Bilgin Aydın vd., (Ankara: İSAM Yay., 2015).

¹⁵ Bu husus vakfiyelerde *inkıta'aya uğramak, münkariz olmak* şeklinde geçmektedir.

Kimi vâkıflar, müşterek tasarruf şartlarını belirtirken, vakıftan menfaat sağlayanların aralarında problem çıkmaması ve bir tarafın diğer tarafa hak iddiasında bulunmaması maksadıyla özel ifadelerle karışıklığın önüne geçtikleri görülmektedir. Örneğin, bazı vakfiyelerde, herhangi bir ayırım yapılmadan birden fazla kişinin tasarrufu zikredilirken bir tarafın diğer taraf üzerinde herhangi bir hak iddia etmesinin önüne geçmek için *ale's-seviye* ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Böylece, taraflara, eşit miktarda tasarruf ve vakıf menfaatinin sağlanmasının istendiği vurgulanmaktadır. Bu hususa 1017 / 1607 tarihli Ruh Hatun'un ev vakfiyesindeki ifadeleri örnek verebiliriz: “*Vâkıfe-i mezbure menzil-i merkumda süknayı (evde oturma hakkını) müddet-i hayatınca kendine, vefatından sonra kardeşinin oğlunun oğlu Davud b. Mehmed'e, sonra onun evladına ile'l-inkıraz (inkırazına değin) evlad-ı evladına, inkırazlarından sonra mezbur Davud'un er karındaşı Mustafa b. Mehmed'e ve kız karındaşı Hatice bt. Mehmed'e ale's-seviye (eşit miktarda) şart eyledi...*”¹⁶

Buradaki örnekte de görüleceği üzere, kurucu, vakıf evde oturma şartını ölünceye kadar önce kendisine, kendisinden sonra kardeşinin çocuğu olan Davud b. Mehmed'e, onun ölümünden sonra çocuğu ile çocuğunun çocuğuna kadar, onlardan sonra Davud'un kardeşleri olan Mustafa ile Hatice'ye eşit miktarda tasarruf şartı koymuştur. Eşit miktarda birinin diğerinin hakkında önüne geçmemesini isteyen vakıf kurucusu, *ale's-seviye* ifadesini özellikle vakfiyesine koydurmuştur.

Eş ve azatlı kölelerin tasarrufunda olan vakıf mülklerde yarımşar hisseli tasarruf şartları daha çok bulunmaktadır. Vâkıfların, azatlı köleleri ile eşlerine yarım hisseli tasarruf şartlarını koyma nedeni ise vefatından sonra olası tasarruf problemlerinin önüne geçmenin yanında, geride kalan eş ve kölelerin birbirlerine mağduriyet yaşatmamasıydı. Böylece vâkıf, hem eş hem de köleleri tarafından, *-kendi belirlediği sistematikte ve müşterek yolla*¹⁷ evinin kullanımını sağlamış olmakta, eşler ve köleler yaşadıkları sürece evde kalmaktaydılar.

Hisse şartları bulduran bir vakfiyeye daha bakmak gerekirse, Mehmed Çelebi'nin 1006 / 1597 yılı tarihli ev vakfiyesini verebiliriz:

“...mâdâm ki ben hayâtda olam tebdil ve tağyir ve tasarruf ve süknâ bana münhasır ola ve ba'de'l-irihâl evlad-ı evlad-ı evladıma ile'l-inkıraz meşrût olup ba'de inkırazihim sâbikan fevt olan merhûme zevcem Fâtıma Hatun'un atıklarından (azatlı kölelerinden) menkûham olan Mülayim ve Ziyâde bt. Abdullah nâm hatunlar menzil-i mevku'f-ı mezbûru ber-vech-i münasafa adl ile taksim edip nisf-ı dâhiliyyesi tarafına mezbûre Mülayim ve nisf-ı âharına mezkûre Ziyâde mutasarrifê olalar ve evlad-ı evlad ve evlad-ı evladlarına neslen ba'de neslin minvâl-i mezbûr üzere tasarruf ve süknâ meşrûta ola. Eğer mezbûretânın biri fevt olup veyâ evladı münkarıza olup uhrâsı bâkiye veyâ evladından biri bâkiye olursa hâssaten menzil-i merkûmun tasarrufu ona münhasıra ola...”¹⁸

Yukarıdaki vakfiye şartlarında vakıf kurucusu olan Mehmed Çelebi, vakfettiği evdeki ikamet etme hakkını vefatından sonra evlatlarına, onların inkırazından sonra ise kendisinden evvel vefat eden eşinin azatlı köleleri ve kendisinin de nikâhlıları olan Mülayim ile Ziyade Hatun'a yarımşar hisse ile tasarruf şartını koydurmuştur. Yarım hisseli tasarruf şartı, Mülayim ile Ziyade'nin ölümünden sonra devre dışı kalmaktadır. Bu kez onların evlatları için evin hisseli tasarruf şartları devreye girmektedir. Ancak bu şartlara göre birden fazla evladın evi aynı anda ortak tasarruf etme imkânı zor görünmektedir. Şöyle ki, Mehmed Çelebi'nin nikâhlıları olan Mülayim ile Ziyade Hatun'un farklı zamanlarda vefat edecekleri dikkate alındığında, onların evlatlarının da vakıf eve müdahaleleri farklı zamanlarda gerçekleşecek ve kim erken vefat

¹⁶ VGM, EHM. 1 Numaralı Sicil. 6b-2.

¹⁷ Bu durum arşiv kayıtlarında daha çok *'ber-vech-i iştirâk'* ifadesiyle kayıt edilmiştir.

¹⁸ 1 Numaralı Sicil'in transkripsiyonu İstanbul Kültür AŞ. tarafından 2019 yılında basılmıştır. Biz bu çalışmada elimizdeki orijinal çekimleriyle karşılaştırarak zaman zaman transkripsiyonundan da faydalandık bkz. *İstanbul Kadı Sicilleri Evkaf-ı Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 M. 1608-1626)*, Ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Kültür AŞ, 2019), 249.

ederse evin yarı hissesine onun evlatları müdahalede bulunacaktır. Bu durumda, hayatta kalan azatlı kölenin, vefat edenin evlatları ile karşı karşıya gelmesi ihtimali vardır. Ancak vakıf kurucusu bunun önüne geçmek için şöyle bir ifade koydurmuştur ki, bu evde ileride yaşanacak bu minvaldeki bir sorunun önüne geçmeyi amaçlamaktadır. Burada, “Eğer mezbûretânın biri fevt olup veyâ evladı münkarıza olup uhrâsı bâkiye veyâ evladından biri bâkiye olursa hâssaten menzil-i merkumun tasarrufu ona münhasıra ola” ifadesiyle yarımşar hisse olarak eve tasarruf edecek olan Mülayim ile Ziyade’den birisi vefat eder diğeri kalırsa, evin diğer kısmının tasarrufunu, hayatta kalan kişinin yapacağını istemiştir. Bu ifade olası anlaşmazlıkların önüne geçmek için özellikle konulmuştur.

Yine buna benzer başka bir vakıf şartına, Zamâne Hatun’un Arapça vakfiyesinde rastlamaktayız. Burada geçen özellikle münasafa yani yarımşar hisseli tasarruf şartlarının özellikle belirtilmesi de önemli bir ayrıntıdır. Ayrıca hisseli vakıf tasarruf taksiminde vefatlar sonrasında, izlenilecek yolu ortaya koyması açısından da dikkat çekicidir;

“...Menzil-i mezbûrda süknayı (evde sakin olma hakkı) evvelâ müddet-i hayâtınca kendisine, ba‘de’l- vefatiha (onun ölümünden sonra) evladına, evlad-ı evladına ile’l-inkırâz evlad-ı evlad-ı evladına şart etti. Bunların inkırâzlarından sonra Kamer ve Handân bt. Abdullah nâm hatunlara müddet-i hayâtlarınca alâ-tarîkı’l-münasafa (yarımşar hisse ile) şart eyledi. Biri öldüğünde hissesini diğereine şart eyledi. Bunların vefâtından sonra evladına, evlad-ı evladına, ile’l-inkırâz evlad-ı evlad-ı evladına şart etti. Sonra Medîne-i münevvere fukarâsına şart eyledi.”¹⁹

Bu iki vakıfta da yarımşar hisseli tasarruf şartı, vâkıfın belirttiği kişiler hayattayken geçerlidir. Bir önceki paylaştığımız vakfiyede, Mehmed Çelebi’nin hanımları hayatta kaldığı sürece yarımşar hisse ile evin tasarruf şartı, Zamane Hatun’un şartında ise evladın inkırâzından sonra Kamer ve Handân bt. Abdullah’a yarımşar hisse ile tasarruf şartı konulmuştur. Kamer ve Handan hatundan birisi öldüğünde, diğereinin hissesi de hayatta olana geçmektedir. Ebedî cihet şartı ise onların evlatlarının inkırâzına bağlanmıştır. İki vakfiyede de münasafa yani yarımşar hisseli tasarruf şartının azatlı kölede olması dikkat çekicidir.

Bu tür bir yarımşar hisse uygulamasına başka bir örnekte ise kurucu, evinin tasarrufunu, kendisi vefat ettikten sonra yarısını eşine diğere yarısını ise azatlı kölesine şart etmiştir. Onların vefatından sonra da Haremeyn fukarasına (ebedî hayır yönü) şart etmiştir.²⁰

Özellikle karı-koca birlikte ve hayattayken yarımşar hisse ile mülklerini vakfettiklerini de görmekteyiz. Buna benzer bir uygulamaya örnek olarak Davud Ağa ile eşi Saliha bt. Abdullah’ın vakıflarını verebiliriz. Burada; İstanbul’da Kalenderhane Mahallesi’nden Davud Ağa ile eşi Saliha bt. Abdullah, evlerini yarımşar hisse ile kendilerinde olmasına, kim önce vefat ederse diğereinin hissesine hayatta kalanın tasarruf etmesini şart etmişlerdir. Vefatlarından sonra ise evladına, onların inkırâzından sonra Medîne-i Münevvere fukarasına gönderilmesini istemişlerdir.²¹

Bazı yarımşar hisse ve ortak kullanım uygulamalarını bu şekilde gördükten sonra, birden fazla vakfın akarı olarak şart edilen ya da başka vakıflara ilhak edilen akarlardan da bahsetmek yerinde olacaktır.

3. Birden Fazla Vakfa Ait Akarlar ve Mülkün Yarısının Vakıf Olma Durumu

Vâkıfların, mülklerinin ebedî cihet şartlarında farklı uygulamalara gittiğini yukarıda ifade etmiştik. Kimi vakıf kurucularının da vakıf mülkün evladın ya da başka tasarrufçunun neslinin kesilmesinden sonraki ebedî hayır şartını birden fazla cihete böldüğü görülmektedir. Bu uygulamaya örnek teşkil edecek bir vakıfta kurucu, akarının yarısını ebedî hayır cihetine, diğere

¹⁹ İstanbul Kadı Sicilleri Evkaf-ı Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil, (2019), 234-235.

²⁰ VGM, EHM. 1 Numaralı Sicil, 70a-2.

²¹ VGM, EHM. 1 Numaralı Sicil, 137b-1.

yarısını da vakfının tamir ve başka giderlerine tahsis etmiştir. 1031 / 1622 tarihli Zülfikar Efendi'ye ait olan vakfiye şartlarında yarı hisseli ebedî cihet taksimi şu şekildedir:

“...menzil-i merkurda evvelâ kendim sakın olup ba'dehû evladım ve evlad-ı evladım ile'l-inkıraz sakın olalar ve ba'de'l-inkıraz utekâm ve evlad-ı utekâm ve evlad-ı evlad-ı utekâm ile'l-inkıraz sakın olalar ve ba'de'l-inkıraz menzil-i merkur yed-i mütevellî-i merkur ve ecr-i misl-i icare-i muaccele ve müeccele ile icar olunup her sene hasil olan ücret-i müeccelesinin zikri ati olan yevmî beş buçuk akçe vazife-i muayyeneden maadasının **nısfî fukara-i Haremeyn-i Muhteremeyn'e verilip nısf-ı aharı dahi zikri ati masrafa sarf oluna...**”²²

Yukarıdaki kayıta da görüleceği üzere, ebedî cihet tasarrufunda kalacak kısım yarı hisseye bölünmüştür. Şüphesiz buna benzer şartların gayesi, vakıf mülkün devamlılığı için gerekli olan tamir ve bakımı için gerekli olan harcın kirasından karşılanmasının sağlanmasıdır. Vakfiye şartına göre, vakıf evden elde edilecek kira gelirinin yarısının ebedî hayır ciheti olan Haremeyn (Mekke Medine) fukarasına gönderilmesi, diğer yarısının ise evin masrafına harcanması istenmektedir.

Bunun yanında, bazı vakıflarda, başka vakıfların *ebedî hayır şartı* maksadıyla hissesinin olduğu da görülmektedir. Yani vakıf kurucusunun vakfının ebedî hayır cihetini zikrederken, yarı hissesini bir vakfa diğer yarısının ise başka bir vakfa ilhak olunmasını isteyebilmekte ve buradan elde edilecek gelirin iki vakfa gönderilmesini şart edebilmektedir. Bu tür şartlar, iki farklı vakfın mütevellilerinin bir vakfa müdahale edeceği anlamına gelmektedir. Böyle tasarruf şartı bulunan bir vakfa, 1016 / 1607 tarihli mahkeme kaydındaki bilgilerden yola çıkarak, Kasımpaşa Cezerî Mahallesi'ndeki bir evi örnek olarak verebiliriz. Buna göre, İstanbul Kasımpaşa Cezerî Mahallesi'nde bulunan bir evin yarısı, Noktacıbaşı Cafer Ağa Vakfına, diğer yarısı ise Haremeyn Vakfına aittir. Evin daha önce kiracısı olan Telhisçi Oruç Ağa, kiraladığı evde otururken vefat etmiştir. Daha sonra Haremeyn mütevellisi ile Noktacıbaşı Cafer Ağa Vakfının mütevellileri tarafından, vakıf ev müzayede yoluyla kiraya verilmiştir. Evin kira bedelini iki vakıf mütevellisi yarımşar hisse olarak paylaşmışlardır.²³

Kimi vâkıfların, mülklerinin yarısını vakfedip diğer yarısını ise başka işlere tahsis ettiğine dair mahkeme kayıtları da bulunmaktadır. Örneğin 994 / 585 tarihine ait bir dava kaydındaki bilgilere göre, Eyüp'te bulunan bir evin sahibi mirasçısı olmadan vefat etmiştir. Evin daha önce sahibi tarafından yarısının, tekke ve zaviye olmak üzere vakfedildiği, diğer yarısının ise vakfedilmediği açığa çıkmıştır. Evin vakfedilmeyen yarısının nasıl kullanıldığı konusunu araştırdığımızda Eyüp Kadılığına ait sicildeki bilgilere göre aynı dönemde Eyüp'te, vefat edip vârisi olmayan kimselerin muhalefatının Ebû Eyyûb El-Ensârî Vakfınca zapt edilmesi uygulaması gereğince evin yarısına el konulduğunu gördük.²⁴ Ancak, 1033 / 1624 senesine ait Haremeyn Müfettişliğine ait başka bir mahkeme kaydında ise aynı evin yarısının, Eyüp'te bulunan Takyecıbaşı Cafer Ağa Vakfına intikal ettiği yazılıdır. Diğer yarısının ise Haremeyn Evkafında olduğu kayıtlıdır. Ayrıca Eyüp Mahkemesi kaydında belirtilen bilgilere göre vakıf kurucusunun şartı gereği evin yarısının tekke ve zaviye yapılması şartının gerçekleşmediği görülmektedir.²⁵

4. Hisseli Tasarruflarda Problemler

4.1. Tasarrufçuların Vefatından Sonra Yaşanan Karışıklıklar

Ortak veya yarı hisse tasarruf şartı bulunan vakıflardaki yaşanan problemlerin bir kısmı, hissedarlardan birinin vefatından sonra, boş kalan yarım hisselerin tasarruf sorunu ile alakalıdır. Her ne kadar yukarıdaki vakfiye örneklerinde vefat sonrasındaki, tasarruf yapacak kişilerin

²² VGM, EHM. 1 Numaralı Sicil, 92b-2.

²³ VGM, EHM. 1 Nolu Sicil, 176b-2.

²⁴ İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi 3 Numaralı Sicil. (2011), 174-175.

²⁵ VGM, EHM. 1 Numaralı Sicil, s. 116b-1.

kimlerin sırası belli olsa da vakfın, özellikle yarım hisse olarak şart kılındığı ya da ortak tasarruflarından birisinin ölümünden sonra ebedî hayır yönüne geçeceği şekilde bir durumun ortaya çıkması, işleri karmaşık hâle getirebilmekteydi. Örneğin, vakıf bir evde azatlı kölenin iki evladı, yarım hisse usulüyle oturmakta iken, bu tasarrufların evladı yok ya da vakfiye şartları gereği kendilerinden sonra ebedî yönüne tasarruf geçiyorsa, tasarruflardan birisinin vefatından sonra, evin yarısında tasarrufçu sakin oluyor, diğer yarısına da ebedî hayır yönünün mütevellisi el koyuyordu.

Bu şekilde yarısı ebedî cihete geçip diğer yarısı geçmeyen vakfa örnek olarak Kerime bt. Abdullah'ın vakıf evini verebiliriz. Bu evle ilgili mahkeme kaydına göre, Rumeli Hisarı civarında sakin olan Kerime bt. Abdullah, ölmeden evvel mülk evini evvela kendisine, sonra yarısını eşi Ahmed'e, diğer yarısını da azatlı kölesine, onlardan sonra ise ebedî cihet tasarrufuna vakfının geçmesini isteyerek Medine-i Münevvere fukarasına şart etmiştir. Kerime'nin eşi Ahmet Efendi vefat ettikten sonra, evin yarı hissesi Haremeyn mütevellisinin idaresine geçmiş, diğer yarısı ise Kerime Hatun'un azatlı kölesinde kalmaya devam etmiştir.²⁶

Böyle vakıflarda mülkün yarısı, ebedî hayır şartını takip eden yani vakfiyedeki şartlarda belirtilen mütevellilerin kontrolünde, diğer yarısı ise vâkıfın belirlediği tasarruflarda kalıyordu. Ancak kimi zaman bu şekilde yarı hisseli tasarruflar, müteveli ile hayatta kalan tasarruflar arasında soruna neden olabilmekteydi. Müteveli ile tasarrufçu ya da mütevellinin kiracısı ile tasarrufçu arasında yarım hisse tasarruftan kaynaklı davaların görüldüğünü mahkeme kayıtlarından anlıyoruz.

Böyle bir davaya örnek olarak vereceğimiz, 1023 / 1614 dava şu şekilde cereyan etmiştir; İstanbul'da bulunan Altıboğcazade Mahallesi'nde bulunan vakıf evin yarısında, vâkıfın şartına göre azatlı kölelerden Yusuf oturmakta iken, diğer yarısı Haremeyn mütevellisinin kontrolüne geçmiştir. Haremeyn mütevellisi, vakıf evden gelir elde edip Haremeyn fukarasına göndermek üzere evin kendisinde olan kısmını yani yarısını kiraya vermiştir. Bir süre sonra evin diğer yarısında kalan vâkıfın azatlı kölesi Yusuf, kiracıyı rahatsız etmeye başlamıştır. Hatta kiracının kaldığı kısma duvar yapıp penceresinin önünü kapatmıştır. Bunun üzerine kiracı Haremeyn mütevellisi Hasan Bey'e şikâyetinde bulunmuş, müteveli ise Haremeyn Müfettişliği Mahkemesine başvurup durumu izah ederek mahkemeden yerinde keşif yapılmasını talep etmiştir. Mahkemeden Müderris Hasan b. Çelebi Mehmed ile hassa mimarlarından Üstat Ali Çelebi b. Halil, şahitlerle birlikte eve gidip Yusuf'un yapmış olduğu eklemeleri yerinde görmüşlerdir.²⁷

Ebedî cihet mütevellisinin elinde olan vakıf mülklerinin kiralamalarında, ortaklık ya da münasafa denilen iki kişinin tasarrufunda olacak şekilde yapılan kiralamaların da zaman zaman probleme neden olduğunu görmekteyiz. Ebedî hayır mütevellileri yönetimine aldıkları akarları, kimi zaman birden fazla kişiye de kiralayabilmekteydiler. Bu kiralamalardan kaynaklı ortak tasarruflar sırasında, kiracılardan birisinin vefat etmesi durumunda da yine sözleşmede belirtilen tasarruf hakkı, vefat eden kişinin varislerine intikal etmekteydi. Hisseli vakıf mülk ya da akarların tasarrufunu kiralık olarak yarı hisseyle elinde bulunduran taraflardan birisinin vefatı sonrasında ölen hissedarın varislerine intikal eden bu tasarruf haklarının ne olacağı ya da evlatları varsa, özellikle yaşları küçükse, vasinin nasıl bir yol izleyeceği konusunda soru işaretleri oluşmaktaydı.

Buna benzer durumlarda, sicillere yansıyan bazı örneklerde XVI. yüzyıl başlarındaki usulle ilgili bilgiler bulmak mümkündür. Örneğin 1016 / 1607 tarihli kayıta, Galata'da Müeyyedzâde mahallesi sakinlerinden Ayşe Hatun bt. Rüstem'in oğlu²⁸ Ali b. Mehmed'in vasisi Ahmed Bey b. Abdüllatif, İbrahim Paşa Vakfı akarlarından olan yarı hisseli bakkal dükkanından

²⁶ VGM, EHM. 1 Numaralı Sicil, 163b-3.

²⁷ VGM, EHM. 6 Numaralı Sicil, 72-3.

²⁸ Kayıta sadrî oğlu şeklinde geçmektedir ki öz çocuğu anlamına gelmektedir.

olan yarım hissesini, “*sagirin zaruret-i nafakası için*”²⁹ mütevellisi marifeti ile bakkal dükkanının diğer yarım hissesinin tasarrufçusuna 15 bin akçe karşılığında satmıştır.³⁰

Kiralık vakıf mülklerinde genelde bu karmaşa, bir tarafın diğer tarafa tasarruf hakkını satması ya da ferağ etmesiyle çözümlenebilmektedir.

4.2. Tasarruftan Ferağlar

Ferağ, kelime manası itibarıyla, çekilmek, bırakmak anlamına gelmektedir.³¹ Vakıf akarların ortak ya da hisseli kullanımlarında bir tarafın diğer taraf lehine el çekmesi yani ferağ söz konusu olabilmektedir. Meseleye, özellikle *ebedî cihete* yönelik ferağ uygulaması özelinden baktığımızda, bu konuyu iki ayrı başlık altında değerlendirmek doğru olacaktır. Bunlardan birincisi evlat, azatlı köle ya da başka bir şarttan kaynaklı tasarrufçunun ebedî cihet lehine ferağıdır. Bir diğeri ise birden fazla kişinin kiraladığı vakıf akarın tasarrufçularından birisinin, karşı taraf lehine tasarrufundan vazgeçmesidir. Şimdi bu iki meseleyi örnekleriyle ele alalım.

4.2.1. Ebedî Cihet Yönüne Tasarrufçunun Ferağı

Bu başlık altında ebedî hayır cihetine geçmemiş ancak kurucu şartından dolayı vakfı kullanma hakkını elinde bulunduran tasarrufçunun kendi kullanımından hayır ciheti lehine tasarruftan el çekmesini ele alacağız. Sistematiik olarak bu tür bir ferağın oluşabilmesi için mevcut tasarrufçudan sonra vakfın ebedî hayır cihetine zaten geçecek olması gereklidir. O tasarrufçudan sonra vakfiye şartlarına göre başka tasarrufçular varsa tasarrufçu, kendi hakkından ferağ etmesi durumunda, arkasından gelecek tasarrufçulara vakfı kullanma hakkı geçmektedir. Mevcut vakıf tasarrufçularının ebedî hayır ciheti lehine iki sebeple tasarruf hakkından el çektiği görülmektedir. Birincisi, vakıf mülkün tamir ve bakımına tasarrufçunun gücünün olmaması, diğeri ise tasarrufçunun, ihtiyacı olmadığı için ebedî cihet lehine ferağlardır. Bu tür ferağlarda, sevap kazanma arzusu ile vakıf mülkten elde edilecek gelirin bir an evvel ebedî cihet yönüne gönderilmesinin sağlanması amaçlanmaktadır.

Konunun daha iyi anlaşılması için 1023 / 615 tarihli bir mahkeme kaydındaki ferağ kaydına bakalım. Buna göre İstanbul’da Gülferah Hatun bt. Abdullah, mülk evini, önce kendisine daha sonra azatlı kölelerinden Çeşmisiyah Hatun’a onun vefatından sonra da Medine-i Münevvere fukarasına gelirinin gönderilmesi şartlarıyla vakfetmiştir. Gülferah Hatun vefat ettikten sonra, azatlı kölesi olan Çeşmisiyah Hatun, evde oturmaya başlamıştır. Ancak ev bir dizi onarıma ihtiyaç duymaktayken, Çeşmisiyah Hatun, Haremeyn mütevellisine başvurarak evin onarımını yapmaya gücü olmadığını, bu sebeple evdeki tasarruf hakkından ferağ edip Haremeyn mütevellisine teslim edeceğini belirtmiştir. Konu mahkemece kayıt altına alınmış ve Çeşmisiyah Hatun’un evle bir alakası kalmamıştır.³²

Yukarıdaki Çeşmisiyah Hatun’un yapmış olduğu ferağ kaydı, müstakil bir tasarruftan ferağ konusuna örnektir. Bir de yine yukarıda da değindiğimiz üzere, birden fazla tasarrufçusu olup tasarrufçulardan birisi vefat ettikten sonra, ölenin tasarrufundaki yarım hissenin ebedî hayır cihetine geçtikten sonra, diğer yarım hissesi geçmemiş olan ve tasarrufçusu hayatta olan yarım hissenin, tasarrufçusunun, hakkından ebedî hayır ciheti lehine ferağ etmesi durumu söz konusudur. Burada da vakıf akardan yarım gelirin ebedî hayır cihetine gönderilmesinin, hayatta kalan tasarrufçu tarafından uygun görülmeyip yine sevap kazanma arzusuyla hakkından vazgeçmesi uygulamasıdır. Bu tür ferağlarda da yine ferağı yapan tasarrufçunun arkasında

²⁹ Çocuğun giderlerini karşılamak için.

³⁰ *Galata Mahkemesi 32 Numaralı Sicil*, (İstanbul: İSAM Yay., 2012), 134.

³¹ Sami, *Kâmus-i Türkî*, 986.

³² VGM, *EHM. 6 Numaralı Sicil*, s. 98- 2. Bu konuya başka bir örnekte Kamer Hatun’un vakıf evine aittir. Kayıttaki ferağ sebebi şöyle ifade edilmektedir; “*Kamer Hatun vefât edip menzil-i mezbûrun süknâsı utekâsından Safiye bt. Abdullah nam hatuna intikal edip mutasarrife iken menzil-i mezbûr, harâba müşrif olup meremmet (tamir) etmesine kudreti olmamağla hakk-ı süknâsını Haremeyn-i Muhteremeyn fukarasına teberru’ ve ferâğ ettiği...*” VGM, *EHM. 1 Numaralı Sicil*, 118b-2.

bekleyen bir tasarrufçunun olmaması gerekmekte ve kendisinden sonra akarın ebedî hayır cihetine geçmesi gerekmektedir. Yaptığımız tafsilatlı taramalarda bu tür ferağ kayıtlarında hakkından vazgeçen tasarrufun vakıf mülkü kullanmaya ihtiyacı olmayan tasarrufçuların bu tür ferağ uygulamasına başvurduğunu gördük.

Örneğin vakıf evden başka evi olmayan ve orada ikamet eden bir tasarrufçunun, evin yarısı hissesi ebedî yöne geçse bile ihtiyacı olması sebebiyle ferağ etmemektedir.

Bu konuya, Saliha Hatun'un vakıf evde oturmaya ihtiyacı olmadığı için ebedî cihet mütevellisi lehine tasarruf hakkından ferağ etmesini örnek olarak verebiliriz. 1035 / 1625 tarihli ferağ kaydının özeti şöyledir:

Saliha Hatun ve eşi Davud Ağa ikisi birlikte yarı hisseli bir şekilde evlerini, önce kendilerine, daha sonra evlatlarına, onlardan sonra ise Medine-i Münevvere fukarasına (ebedî hayır ciheti) vakfetmişlerdir. Davud Ağa vefat ettikten sonra evin tüm hissesi Saliha Hatun'a geçmiştir. Çocuksuz olmaları sebebiyle de Saliha Hatun'dan sonra vakıf evin tasarrufu doğal olarak Haremeyn mütevellisinin kontrolüne geçecektir. Ancak Saliha Hatun, Haremeyn mütevellisine evde oturmaya ihtiyacı olmadığını belirtip evin kiralanıp gelirin Medine-i Münevvere fukarasına gönderilmesi üzere tasarrufundan ferağ etmiştir.³³

Evin yarı hissesinin ebedî cihete geçip diğer yarı hissesinin tasarrufçusu tarafından ebedî cihete ferağında da tasarrufçunun ihtiyaç durumu yine belirleyici bir unsurdur. Ancak, burada kısmen de olsa bir zorunluluk durumu öne çıkmaktadır. Çünkü bir mülkte hem ebedî cihet mütevellisinin tasarrufu hem de tasarrufçunun bulunması, anlaşmazlıkları da beraberinde getirmektedir. Böyle durumlarda tasarrufçular ile mütevellî ya da mütevellinin kiracıları arasında anlaşmazlıklar çıkabilmektedir. Bunun önüne geçmek için yarısı ebedî cihet mütevellisine geçmiş vakıf bir mülkün, diğer yarısını kullanan ve ihtiyacı olmayan tasarrufçu, ebedî cihet mütevellisi lehine kendi hissesinden ferağ edebilmektedir. Böylece, ferağı yapan tasarrufçu, hem kira hissesinin bölünmemesini sağlayarak hayır yapmış oluyor hem de yaşanabilecek olumsuzlukların önüne geçmiş oluyordu. Bu konuya, İstanbul'da Süleyman Han Mahallesi'nde sakin Ahmed b. Mehmed isimli kimsenin, Hümâ Hatun bt. Ahmed'in kurmuş olduğu vakıfta yarı hisse tasarrufçusu iken, kendi hissesinden Haremeyn (ebedî hayır ciheti) lehine tasarrufundan ferağ etmesi örnek olarak gösterilebilir.

Bu örnekte Ahmed b. Mehmed, mahkemeye başvurarak, "*Hüma Hatun bt. Ahmed, hayattayken mülk menziline (evini) vakfedip süknasını (evde sakin olma şartını) evvela kendisine, vefatından sonra bana ve diğer kardeşine yarımşar hisse ile şart kılmıştır. Bizden sonra evlad-ı evlatlarımıza ve onların vefatından sonra ise Medine-i Münevvere fukarasına (ebedî hayır ciheti) şart etmiştir. Diğer kardeşim vefat edip çocukları da bulunmamaktadır. Ben de kendimde olan yarım hissemi Medine-i Münevvere fukarasına Allah rızası için ferağ ettim*" demiştir.³⁴

Bu konuyu izah ettikten sonra şimdi ortak kullanım ve yarımlı hisseli tasarruf kiralamalarında yaşanan ferağlara geçebiliriz.

4.2.2. Müşterek Kiralamalarda Ferağ

Vakıf mülk ya da akarların kiralamalarından doğan tasarruf haklarında hususiyetle ortak kullanımlarda, bir tarafın ölümü sonrasında yaşanan olası problemlere yukarıda temas etmiştik. Mahkeme kayıtlarından müşterek kiralamalarda bir mülk ya da akarın birden fazla tasarrufçusu olduğu için birtakım problemlerin yaşandığını ve kimi zaman kiradan doğan tasarruf hakkını bir tarafın diğerine ferağ ettiğini de görebilmekteyiz. Genelde müşterek kiralama, yani bir mülkün ya da akarın birden fazla kiracıya kiralanması usulü veya birden fazla akar ya da mülkün aynı şekilde birden fazla kişiye müştereken kiralama usulü, Osmanlı döneminde sıkça

³³ VGM, EHM. 1 Numaralı Sicil, 137a-1.

³⁴ VGM, EHM. 6 Numaralı Sicil, 94-2.

uygulanmaktaydı. Yani daha net bir ifadeyle, vakıf bir dükkânın birden fazla kiracısı olabileceği gibi, yine birden fazla dükkân da bir esnaf grubuna ya da birden fazla kişiye toptan kiralanabiliyordu. Özellikle dükkân, hamam, değirmen gibi önemli gelir getirici akarların kiralamalarında bu usul sıklıkla uygulanabiliyordu. Kiralama usulü ise şu şekilde gerçekleşiyordu: kadı, müşterek kiracılar, mütevellî ve şahitlerin hazır bulunduğu mecliste, kira şartları kayıt altına alınır. Karşı tarafın da kabulüyle kira sözleşmesi sicile işlenip taraflara hüccet verilerek, vakıf mülkünün kiralanma işlemi resmiyete dökülürdü.

Bu hususa örnek teşkil edecek bir müşterek kira sözleşmesi şöyledir:

“Darüssaade Ağası Mehmed Ağa Vakfının mütevellisi olan Hüdaverdi Çavuş b. Abdullah nam kimesne, meclis-i şer’de Niko ve Baranek veled Mihayl nam zımmiler mahzarlarında ikrar edip ‘Mahmiye-i mezburede Ayasofya-i Kebir kurbünde vâki’ vakf-ı mezburdan olan dükkânı dörder akçe icare-i müeccele ile icar etmiş idim. Lakin merkum dükkânın civarında olan vakf-ı mezburun dükkânlarının icare-i müecceleleri ikişer akçe olduğundan maada bazıları haraba müşrif olup kâbil-i sükna olmamağın battal (boş) ve muattal olmuş idi. Hala dükkân-ı mezburun meremmât³⁵ ve tamiri kendi yanlarından olup vakıfdan akçe talep etmemek üzere mezbur zımmiler yedlerinden 600 akçe hak alıp cem’an 2 bin 100 akçe icare-i muaccele ve yevmî 3 akçe icare-i müeccele ile mezbur zımmilere **ber-vechi iştirak icar edip onlar dahi isticar ve kabul eylediler...**”³⁶

Kayıtta da görüleceği üzere, tasarruf şartlarında hisse durumu belirtilmeyerek *bervech-i iştirak*³⁷ ifadesi vurgulanarak, bir dükkân iki tasarrufçuya birden ortak kullanımla kiralanmıştır. Kira şartları arasında dükkânın onarımının kiracıların kendilerinin yaptıracağı, vakıftan herhangi bir ücret talep etmeyecekleri vurgulanmaktadır. Müşterek kiralamalarda ve tasarruflarda bir tarafın diğer tarafın lehine ferağ durumu söz konusu olduğunda ise bunu mahkemede kendi *hüsn-i ihtiyarıyla* yaptığını, yani herhangi bir zorlama olmadan kabul ettiğini belirtmesi gerekiyordu. Bu şekilde gerçekleşmiş bir ferağ örneğinde de görüleceği üzere, kendi hür iradesi ile ferağın yapılmış olduğu özellikle kayıtlarda vurgulanan bir husustu. 1005 / 1597 tarihli mezkûr kayıta, Karahisar-ı Sahip’te Gedik Ahmed Paşa Vakfı mütevellisi olan Mahmud b. Mehmed mahkemede, daha önce İstanbul Kadırga limanında bulunan vakıf evi, Hasan Bey b. Abdullah ile Ali Bey b. Abdullah’ın müştereken kiraladıklarını söyleyerek, Ali Bey’in vakıf evdeki yarı hisse tasarruf hakkından *hüsn-i ihtiyarıyla* vazgeçip Hasan Bey’in evi müstakil olarak tasarruf edeceğini bildirmektedir.³⁸

Yukarıdaki örnekte de görüleceği üzere ortak tasarrufçuların aralarında yaptığı ferağ anlaşmaları, mütevellinin bilgisi ve izni dâhilinde yapılırdı. Yine vakıflar üzerinde yetki mütevellide olması sebebiyle kadı’nın önünde de yine mütevellî ağzından ferağ ikrarı yapılmakta ve kayıt altına alınmaktaydı. Ferağların bağlayıcılığı ise sözleşmenin yine kadı huzurunda yapılmış olmasına bağlıydı. Yani taraflar kendi aralarında ferağ sözleşmesi düzenleyemezlerdi. Taraflar arasında sözlü, mütevellinin bilgisi olmadan ve kadı huzurunda gerçekleşmeyen ferağın bağlayıcılığı bulunmamaktaydı. Bu konuda aşağıda verilecek örnekte de görüleceği üzere, sözlü olarak ferağı gerçekleştiren taraf, diğer tarafın elinde herhangi bir hüccet olmadığı ve delil sunamayacağı için ferağı inkâr edebilirdi.

Bu konuya, Haremeyn vakfından olan vakıf evin yarısının ferağ edildiği dava kaydı örnek gösterilebilir. 1033 / 1024 tarihli söz konusu mahkeme kaydında, İstanbul Kasım Gönânî Mahallesi’nden Hatice Hatun’un müvekkili olarak mahkemeye gelen Mustafa Efendi, aynı mahallede Haremeyn vakfına ait olan vakıf evin eşi tarafından kiraladığından bahisle, evin doğu tarafının tasarrufçusu olan Nesli Hatun’un, mütevellî izni ile eşi Hatice Hatun’a ferağ ettiğini, ancak buna rağmen eşinin evin sağ tarafını tasarruf etmesine engel olduğunu söylemiştir.

³⁵ Onarımı.

³⁶ VGM, EHM. 8 Numaralı Sicil, 9-2.

³⁷ Müşterek olarak, ortaklaşa.

³⁸ VGM, EHM. 4 Numaralı Sicil, 20-2.

Durum, Nesli Hatun'dan sual edilince, ferağ etmediğini ifade etmiştir. Mustafa Bey'den, iddiasını kanıtlayacak delil istendiğinde ise delil sunamamıştır. Mustafa Bey, buna karşılık Nesli Hatun'un ferağ etmediğine dair yemin etmesini talep etmiştir. Nesli Hatun, evin yarısını ferağ etmediğine dair yemin edince, dava Mustafa Bey ve Hatice Hatun aleyhine sona ermiştir.³⁹

4.3. Müşterek Tasarrufun Bilinmemesi -Vakfiye Şartlarına Uymama

Vâkıfın, vakfiyesinde belirtmiş olduğu yarım hisse yahut ortak tasarrufların ebedî cihet mütevellisi tarafından kimi zaman bilinmediği ve bu sebeple tasarruf sırası (nöbet-i tasarruf) gelmese de müteveli tarafından vakıflara el koymaların vuku bulduğunu kayıtlardan anlıyoruz. Müteveli ya da tasarrufçular, bu tür hukuksuz el koymaları mahkemeye taşıdıktan sonra şahitler huzurunda tasarruflar gözden geçirilmekte, şahitler dinlenip haksız olarak vakfa müdahale edenler el çektirilmekteydi. Özellikle müteveli tarafından gelen bu tür haksız taarruzların sebebi neydi gibi bir soru sorduğumuzda, karşımıza teftişler sırasında şartlara yeterince dikkat edilmemesi ya da teftişlerin yapılmaması veya vakfiyenin bulunmaması gibi sebeplerin olduğunu görürüz.

Genelde mahkemelerde, bu tür taarruzlarının sebebi sorulduğunda mütevelliler, cevap olarak, *tasarrufçuların, evlattan ya da vakıf şartından olduğunu bilmediklerini* ifade etmişlerdir. Ve yine çoğunlukla bu tür davalarda, mütevellinin vermiş olduğu bu mutad cevap sonrasında yine müteveli, müddei olan tasarrufçulardan kendilerinin vakıf şartından olduklarını gösterir delil talep ederdi -ki genelde bu delilin şahitler olduğunu görüyoruz. Mahkemeye getirilen bu şahitler de tasarrufçuların vâkıfın şartından yani vakfiyeye uygun olduğunu söylediklerinde mütevellinin haksız olduğuna kanaat getirilerek, vakıf mülk, tasarrufçularının kullanımına bırakılarak müteveli el çektirilirdi. Şunu özellikle belirtmek icap eder ki, haksız müdahaleler nezaretlerde çalışan mütevelliler tarafından bile yapılsa aynı nezaret altında çalışan müfettiş tarafından davası görülerek el çektirilirdi. Bunun sebebi, vâkıfın şartına uygun bir şekilde tasarrufun, İslam vakıf hukuku açısından olmazsa olmazlardan kabul edilmiş olmasıdır.⁴⁰ Şartlara uygunluğun en önemli ayaklarından birisi ise nöbet-i tasarruf dediğimiz sıraya göre vakıf tasarrufunun gerçekleşmesinin sağlanmasıdır.⁴¹ Bunu yapacak olan idari mekanizma ise devlettir. Bu sebeple Osmanlı döneminde çeşitli zamanlarda vakıf teftişleri yapılmış ve bu hususta vilayetlere de sık sık uyarı yazıları gönderilmiştir.⁴² Hatta bununla alakalı hususi padişah fermanları bile çıkartılmıştır.⁴³

Şimdi biz, bu türden bir el koyma ve vakfiyeye uygun müşterek tasarrufta bulunan kişilerin tasarrufuna mâni olan mütevellinin vakıftan el çektirilmesiyle ilgili bir dava kaydı örneği üzerinden konuyu değerlendirmeye devam edelim.

Hesnâ Hatun, İstanbul'da Hoca Teberruk Mahallesi'nde bulunan evini 950 / 1544 tarihinde hakk-ı sükna denilen evde oturma hakkını önce kendisine, vefatından sonra oğlunun oğlu Mustafa'ya ve kızının oğulları Mustafa ve Piri'ye sonra bunların evladına ve sonrasında evlad-ı evladına (müştereken), onların inkırazından sonra ise Haremeyn fukarasına şart ederek

³⁹ VGM, *EHM. I Numaralı Sicil*, 119a-1.

⁴⁰ Ali Himmet Berkî, "Vakıflarda Şartlara Riayet Meselesi", *Vakıflar Dergisi* VII (1968), 13-16. Ayrıca Bkz. Ali Haydar Efendi, *Tertîbü's-Sunûf fî Ahkâmî'l-Vukûf*. (İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Matbaası, H.1240), Madde 17; Madde 19; Madde 20; Madde 22.

⁴¹ Ömer Hilmi Efendi, *İthaf-ül Ahlaf fî Ahkâm-il Evkaf*, (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., 1977), 42-51; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Osmanlı Vakıf Hukukuna Giriş: Ahkâm-ı Evkâf*, (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yay., 2020), 97.

⁴² Vakfa alakası olmayanların müdahale ettirilmemesi hakkında hüküm kaydı için bkz. Bayram Karabıyık, 54 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (221-291), (Yüksek Lisans Tezi: Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2012), 78-79.

⁴³ Sultan I. Ahmed'in, vâkıfın şartına uygun bir şekilde muhallelatın dağıtılması, dışarıdan kimsenin vakıflara müdahalede bulunmaması ve Haremeyn Nezaretine ait davaların müfettişin huzurunda görülmesi konusunda ferman için bkz. BOA, *TSM.A.888.48*; Ayrıca, bu konuda 1731 tarihli Sultan I. Mahmud'un, işgale uğrayan vakıfların mülk ve menzillerinin korunması ile ilgili fermanı için bkz. BOA, *MFB.83*.

vakfetmiştir. 1019 / 1610 yılında, yani vakfın kuruluşundan 66 yıl sonra, Piri'nin kızının torunları, vâkife Hesna'nın evlad-ı evlad-ı evlatları olan İbrahim Çelebi ile Safiye Hatun,⁴⁴ Haremeyn mütevellisinin, vakıf ev ebedî cihete henüz geçmemişken ve vakıf şartlarına göre kendileri tasarruflarındayken eve el koyduğu şikâyeti ile mahkemeye başvurmuşlardır. İbrahim Çelebi ile Safiye Hatun, bu durumu ve kendilerinin vâkife Hesna Hatun'un evladından olduklarını ifade ettikten sonra mütevellinin evden el çektilmesini talep etmişlerdir. Müteveli ise bu kişilerin evlattan olduklarını bilmediğini söyleyip iddialarına delil talep etmiştir. Bunun üzerine, mezkûr davacılar tarafından mahkemeye getirilen şahitler, bu kişilerin vakıf kurucusu Hesna Hatun'un evladından olduğunu, şarta uygun bir şekilde evi müştereken tasarruf ettiklerini söylemişlerdir. Bu beyandan sonra mütevellinin haksız olduğu ortaya çıkınca evden el çektilmiştir.⁴⁵ Bu kayıta da görüleceği üzere, vakıfların kuruluşu üzerinden belirli bir müddet zaman geçtikten sonra müteveli, tasarruf sırasına uygun olmayan bir el koyma gerçekleştirmiştir.

Peki, vâkının şartına (vakfiyeye) göre tasarruflar nasıl sağlanıyordu? Bu soruya cevaben şu net olarak söylenebilir ki vakıf teftişleri bu konuda hayati öneme sahiptir. Devlet tarafından görevlendirilen müfettişlerce özel vakıf teftişleri yapılırken -Haremeyn Evkafı ve Selatin Vakıfları gibi- genel tahrir ve teftişlerle de vakıfların tasarrufçularının kim olduğuna bakılmaktaydı.⁴⁶ Aynı zamanda tasarrufçularının vakfiyeye uygun olup olmadığına ve tasarruf sırasına da azami ölçüde dikkat edilir, vakfiye şartına uygun olmayan tasarruf olması hâlinde müdahale edilir, gerekli durumda, mahkeme kurularak tasarrufların tadili gerçekleştirilirdi.⁴⁷ Haremeyn Evkaf Nezareti kurulduktan sonra, sık sık Haremeyn vakıfları üzerine teftişlerin yapıldığını,⁴⁸ hatta bazı vilayetlere hususi Haremeyn Evkaf müfettişlerinin ya da müfettiş vekillerinin atandığını kayıtlardan anlıyoruz.⁴⁹

Teftişin yapılmasının amacı, vakfiye şartlarına uygun tasarruf ve vakıf idaresi sağlamaktır. Ayrıca, yine şartlara uygun bir şekilde, ebedî cihet yönüne geçmesi gereken vakıflar varsa onların da zaptı ve geçişi sağlanıyordu.

Bu hususu belirttiikten sonra çalışmamızın asıl konusuna yeniden dönebiliriz.

⁴⁴ Ebedî cihete geçmeden evvelki son tasarrufçular.

⁴⁵ VGM, EHM. I Numaralı Sicil, 7b-1.

⁴⁶ Ele aldığımız dönemde özellikle Haremeyn Nezaretinin kuruluşundan sonra Haremeyn Müfettişliği kaleminde bu tür teftişlerin ve davaların Haremeyn vakıfları özelinde daha sık yapıldığını anlamaktayız.

⁴⁷ Teftişle görevli olan kadı ve diğer görevliler, eski (atik) deftere bakarak mevcut mütevellileri, görevlileri ve tasarrufçuları yerli yerinde kontrol ederdi. Teftiş heyetinde bulunan müfettiş (kadı), bir uygunsuzluğu görmesi hâlinde davayı gördükten ve uygunsuzluk giderildikten sonra, vakıftaki son hâl ve tasarrufçuları deftere kaydedirdi. Haremeyn Nezareti kurulmadan önce hususi bir Haremeyn Müfettişi olmadığını, genel müfettiş tayinleriyle sair vakıfların durumlarının ve muhasebelerinin kontrol edildiği görülmektedir. Daha önceki uygulamaların nasıl olduğuyla ilgili 55 numaralı Mühimme Defterinde geçen H 993 / M 1585 tarihli eski Bursa Kadısı Şemseddin'e yazılan hüküm, önemli bilgiler sunmaktadır. Bkz. BOA, A. DVNSMHH. d. 55-243 Nolu Hüküm.

⁴⁸ Haremeyn Nezaretinin kurulmasından sonra Karaman, Dulkadirli, Trablusşam, Şam, Basra, Budin, Rumeli, Tımeşvar, Bağdat, Yemen, Rakka, Musul, Şehr-i Zor, Bosna, Haleb, Diyarbekir, Lahsa, Erzurum ve Van Beylerbeyi ve kadılarına, defterdarlarına, Bursa Kadısı ve Anadolu Beylerbeyi'ne ve kadılar ile müderrislere birer nüshası gönderilen 3 Receb 996 tarihli hükümde geçen ifadeler şöyledir; "Anadolu Beylerbeyisi'ne hüküm ki; Vilayet-i Anadolu'da vâki olan kadılarına hüküm ki; memalik-i mahrûsede vâki olan Haremeyni's-Şerifeyn evkafının hasbî nezareti Darüssaadetim Ağası olan İftiharü'l-mülûk ve's-selâtin Mehmed Ağa'ya tevcih olunmuşdur. Taht-ı hükümetinizde olan Evkâf-ı Haremeynü's-Şerifeyn teftişi ve tetkiki olunup görülmek için maliye tarafından (?) ve meşruh hükm-i şerifim verilmişdir. Buyurdum ki; vardık da berât ve (?) ihâle ve musâhale olmayup her biriniz bizzat mukayyed olup ol emr-i şerif mucibince bir akçe ve bir habbe zâyî ve telef ettirmeyip ve meşkûk ve menhec nesne koymayıp asıl ve sahîh üzere beyaza çıkarasız. Bu babda mûmâileyh Darüssaadetim Ağasının mektubâtını (?) mâlum-ı hümâyunum ola ki görür bir vecihle mukayyed olup emr-i şerifim ve mûmâ ileyh Ağa'nın mektubu mucibince Ağam mesâlih edip ihâle ve müsâhale olmamak ve te'hirden ... hamiyet olunmağla mâl-ı vakıfdan bir habbe zâyî olmak ihtimamı olunduktan begayet ihtiyat ve ve ihtirâ eylesesiz." BOA, A.DVNSMHH.d. 62. 563 Numaralı Hüküm.

⁴⁹ BOA, C.EV.454.22985.

Mütevellinin vâkıfın şartında bulunan bir müşterek tasarrufa engel olup vakfa hukuksuz el koyabildiğini, bunun da vakfiye şartlarında belirtilen şartları bilmemekten ya da dikkate almadığından ileri geldiğini söylemiştik.

Buna örnek teşkil edebilecek başka bir kayıta da yine vakıf evi müştereken tasarruf eden azatlı kölelerin tasarrufuna engel olan yine ebedî cihet mütevellisidir. Burada da müteveli, vâkıfın, azatlı kölelerinin tasarrufu üzerine bir şartı olmadığını ifade ederek eve el koymuştur. Mütevellinin vakıf eve el koymasından sonra kölelerin mahkemeye şikâyeti üzerine mütevellinin haksız olduğu açığa çıkmış ve haksız taarruzun önüne geçilmiştir. Kayıttaki bilgilere göre, İstanbul Davudpaşa Mahallesi sakinlerinden Suade bt. Abdullah, mülk evini hayattayken, önce kendisine sonra eşine, onun vefatından sonra evladına ve azatlı köleleri olan Pervane bt. Abdullah ile Kamile bt. Abdullah'a, onların ölümünden sonra ise Medine-i Münevvere fukarasına şart etmiştir. Nöbet-i tasarruf sırası vâkıfenin azatlı kölelerindeyken Haremeyn Evkaf Mütevellisi Hasan Bey eve el koymuştur. Bunun üzerine, köleler mahkemeye başvurmuşlar ve mütevellinin evden el çektilmesini istemişlerdir. Durum mütevelliyeye sorulunca, müteveli de “*Vâkıfe Suade bt. Abdullah, hayattayken evini, evvela nefisine sonrasında zevcine sonrasında evladına ve ba'de'l-inkıraz Medine-i Münevvere fukarasına şart etmişti. Evladı olmadığından tevliyetim hasebiyle evi zapt ettim, bu kişilerin şart-ı vâkıftan olduğu malumum değildir.*” diyerek cevap vermiştir. Bunun üzerine, kölelerden delil talep edilmiş ve onlar da şahitler bulup mahkemeye getirmişlerdir. Şahitler, kölelerin vâkıfenin vakfiyesinde belirttiği şarta uygun olduklarını, Suade bt. Abdullah'ın belirttiği şart üzere evde müştereken sakin olduklarını ifade ettikten sonra Haremeyn Evkaf Mütevellisi Hasan Bey'in haksız yere eve el koyduğu ortaya çıkmıştır.⁵⁰

4.4. Yarısı Ebedî Hayır Cihetinde ve Kiralık, Diğer Yarısı Tasarrufçusunda olan Vakıflar

Yarı hisseli yahut müşterek kullanımlarda bir tasarrufçunun ölmesiyle boşalıp ebedî cihete geçen, diğer yarısının ise tasarrufçusunda kalan vakıflarda birtakım sorunlar yaşanabildiğine, hatta kimi tasarrufçuların, kendi yarım hissesini ebedî cihet yönüne ferağ ettiğine yukarıda değinmiştik. Bu başlık altında ele alacağımız husus ise yarım hisseyi kullanan bir tasarrufçunun vefatından sonra boşa çıkan hisselerin ebedî hayır cihetine geçmesi sonrası yapılan kiralamalarda mevcut yarım hisselerin tasarrufçusu ile kiracı arasında yaşanan problemlerdir.

Genelde dükkân, ev, değirmen gibi akarlar, tasarrufçularının inkırazından sonra ebedî cihet yönü her neresiyse o yönün mütevellisi el koymuş ve akar olarak o cihete gönderilmek üzere başkalarına kiralanmıştır. Ancak vakfiyeye göre yarım hisseli tasarrufçulardan birisinin vefatı sonrasında ise durum biraz karmaşık bir hâl alabilmektedir. Eğer vakfiyeye göre mevcut tasarrufçulardan sonra ebedî hayır yönüne geçeceği belirtilmişse, tasarrufçulardan birisinin vefatı sonrasında mülkün yarısı ebedî cihet mütevellisine geçmekte, diğer yarısı ise tasarrufçuda (evlat, köle, akraba vs.) kalmaktadır. Ebedî hayır cihetine geçen kısmın mütevellisi, akarın yarısına el koyup oradan gelecek gelire vakfiyeye uygun bir şekilde hayır cihetine göndermek istediğinde ise diğer yarım hisselerin mevcut tasarrufçusu ile karşı karşıya geliyordu. Kiralamalardan sonra mülkün yarısında kiracı, diğer yarısında ise tasarrufçu bulunuyordu.

Bunun önüne geçmek için ebedî cihet mütevellilerinin uyguladığı yöntem ise genellikle vakfiyeye göre yarım hisselerin tasarrufunu elinde bulunduran akraba ya da evlada, ebedî cihete geçen yarısının yani kendi tasarrufuna geçen kısmın da kiralanmasıydı. Böylece hem bir mülkte farklı kişilerin tasarrufu engellenirken hem de tasarrufçular arasında yaşanabilecek çatışmaların önüne geçiliyordu.

⁵⁰ VGM, EHM. 6 Numaralı Sicil, 92-3.

Bu konuya İstanbul'da Divane Ali Mahallesi'nde bulunan bir vakıf evin kiralınması örnek verebiliriz. 1021 / 1612 tarihinde yapılan kira sözleşmesi kaydına göre İstanbul'da Divâne Ali Mahallesi'nde bulunan iki katlı ev ve dükkândan oluşan vakıf mülkünü yarısını tasarruf eden Zemâne bt. Abdullah, vârisi olmadan vefat etmiştir. Böylelikle onun hissesi, vakfiye şartları gereğince, Haremeyn mütevellisine geçmiştir. Haremeyn mütevellisi ise ev ile dükkânın yarı hisselerini kiralayıp Haremeyn'e gelirini göndermek istediğinde, diğer yarı hisselerin tasarrufçusu olan Mustafa Çelebi, müteveli ile görüşerek kiralanmak istenen hisseleri kendisinin kiralayacağını belirtmiştir. Müteveli de kendi tasarrufunda bulunan yarım hisseyi Mustafa Çelebi'ye kiralamıştır.⁵¹

Hemen belirtelim ki, bu tür kiralama yapılrken mevcut tasarrufçunun kira teklifi de belirleyici bir etkeni. Ebedî hayır cihetinin mütevellisi, kendi hissesine geçen akarın kiralamasını yaparken en yüksek bedeli veren kimse akarı ona kiralamakla mükellefti. Daha doğru ifadeyle vakıf akarı, ecr-i mislinden⁵² daha düşük bir bedelle kiralayamazdı.⁵³ Yani yarı hisselerin tasarrufçusunun teklif ettiği kira bedeli, akarın ecr-i mislinden düşükse kiralama işlemi yapılamazdı.

İstanbul Çukur Mahalle'de bulunan Hatice Hatun'un vakfettiği evinin kira sözleşmesini gösteren 1027 / 1618 tarihli kayıt, bu tür kiralamaların nasıl yapıldığını bize göstermektedir. Buna göre Hatice Hatun hayatta iken evinin tasarrufunu, önce kendisine, sonra yarısını azatlı kölesine, diğer yarısını eşi Mustafa b. Abdullah'a, onlardan sonra da geliri Haremeyn'e gönderilmek üzere vakfetmiştir. Vakıf kurucusunun eşi Mustafa Efendi vefat ettikten sonra evin yarısı Haremeyn mütevellisinin tasarrufuna geçmiştir. Müteveli ise Mustafa Efendi'nin yarı hisselerinin kiralanması için taliplere arz etmiş ve kira için taliplerden teklif almıştır. Bu sırada evin diğer yarısında azatlı kölenin tasarrufunun devam ettiğini anlıyoruz. Teklifler tamamlandıktan sonra Mustafa b. Mehmed isimli kişi, 3 bin akçe icare-i muaccele ve bir akçe icare-i müeccele ile kiralamaya talip olduğunu bildirmiştir ve evin yarı hissesi bu kişiye kiralanmıştır. Aynı kayıta bulunan şu ifade, kiralamalarda mütevellilerin dikkatli davrandıklarını ve bunu da sicillere özellikle kayıt ettirdiklerini göstermektedir. Burada mütevellinin ağzından şöyle denilmektedir; “*bir akçe ziyade ile talib-i ahar zuhur etmeyip vech-i meşruh üzere icar vakfa enfa' olmağın ben dahi menzil-i mezburun nisfini (yarısını) tarihi kitaptan üç bin akçe muaccele ve yevmî birer akçe müeccele hesabı üzere tevliyetim hasebi ile icar eyledim.*”⁵⁴

Mezkûr kayıta, mütevellilerin özellikle kiralama konusunda kim daha çok teklifte bulunursa vakıf akarları o kişiye kiralandıklarını göstermesi açısından önemlidir. Bu sebeple, şart-ı vâkıftan yani vakfiyeden kaynaklı mevcut tasarrufçu, mülkünü diğer yarısında başkasının tasarrufunu istemiyorsa ecr-i misil ya da ecr-i misilden daha yüksek bir bedel sunmak zorundaydı.

4.5. Müteveli Tarafından Yapılan Müşterek Kiralamalardaki Problemler

Ebedî cihet mütevellileri, kendi idarelerine tam hisse olarak geçen birden fazla vakıf akar varsa onları da yine birden fazla kişiye kiralayabiliyorlardı. Örneğin müteveli, bir çarşı ya da handa bulunan birden fazla dükkânı belli bir esnaf grubuna kiralayabiliyordu. Bu usul, genelde dükkân, hamam gibi nispeten daha büyük akarlarda ya da büyük akarları bulunan vakıflarda uygulanıyordu. Bunun da kendisine göre bazı sakıncaları bulunuyordu. Şöyle ki müteveli, birden fazla kişiyle muhatap oluyor, yine mahkemeye intikal eden olaylarda ise taraf ve iddiacı sayısı arttığı için mahkemenin işi uzuyordu. Kimi zaman mahkemeye, bu esnaf gruplarının

⁵¹ VGM, EHM. 6 Numaralı Sicil, 21-2.

⁵² Râyîç bedel. Bkz. Ecr-i Misil. Süleyman Kaya, *Osmanlı Hukukunda İcâreteteyn*. (İstanbul: Klasik Yayınları 2014), 116.

⁵³ Bkz. İbn Âbidin, *Reddü'l-Muhtar.*, 318-319.

⁵⁴ VGM, EHM. 1 Numaralı Sicil, 70a-2.

başları ya da ehl-i hibre⁵⁵ denilen bilirkişiler dâhil oluyordu. Hatta akarların kiracılarının, aralarında anlaşarak çeşitli bahanelerle kiralaları vermedikleri bile oluyordu.

Bu tür bir meseleye örnek olarak Atik Valide Sultan'ın⁵⁶ Haremeyn fukarasına vakfettiği Üsküdar'daki 8 debbağhanesi⁵⁷ ile eski Darüssaade Ağası Mehmed Ağa'nın aynı bölgede bulunan 3 debbağhanesinin kiracıları ve vakıf mütevellileri arasında cereyan eden davayı örnek verebiliriz. Buna göre, toplam 11 debbağhane, mezkûr vakıfların mütevellileri eliyle, Üsküdar'da debbağlık yapan 7 kişiye ortak olarak kiralanmıştır. Belli bir zaman geçtikten sonra kiracılar, *tayin olunan deri hakkımızı vermez* diye bahane edip aralarında da ağız birliği yaparak kiralalarını vermemeye başlamışlardır. Mesele mütevellilerle kiracılar arasında çözülemeyince, mütevelliler mahkemeye başvurmak zorunda kalmışlardır. Mütevelliler, mahkemede kiracıların, muayyen kira ücretlerini vermediklerini ve vakfa zarar verdiklerini dile getirdikten sonra konu dükkânların müşterek kiracısı olan 7 debbağa sorulunca, dükkânları belirlenen kira bedelleri üzerinden yeniden kiralamayacaklarını, ortak bir dille mahkemede tekrar etmişlerdir. Hâl böyle olunca debbağhaneler, bu kişilerin elinden alınarak Yedikule debbağları fırkasından olan kişilere kiralanmıştır.⁵⁸

Mahkeme kayıtlarında, mütevellilerin, kiralamaları yaparken bir akarı, bazen aynı aileden kişilere ayrı ayrı yarımşar hisseli ya da müşterek olarak tasarruflarını gösterir kira sözleşmesi yaptıkları da görülmektedir.⁵⁹ Bu tür kira sözleşmelerinde ise vakfın tamirinin kiracılar arasında anlaşmazlığa sebep olduğu anlaşılmaktadır. Genelde kira sözleşmelerinde kiraya verilen akarın tamirini kiracısının yapacağı vurgulanmaktadır. Bu türden bir tamir durumunda mülkün kiracısı, müteveli izniyle tamirini kendisi yaptırır, daha sonra müteveli mahkemeye başvurarak harcanan bedelin miktarı ile harcandığı söylenen bedel arasında tutar olup olmadığına bakmak amacıyla keşif talep ederdi. Keşifte mülkün bulunduğu yere gidilerek, tamir edilen kısımların masrafı ortaya konur, harcanan bedel belirlendikten sonra, kiracının muaccel ya da müccel kira bedellerinden mahsup olunurdu.

Müşterek tasarruflarda ya da yarı hisseli kiralamalarda gerçekleştirilen tamirlerin de gerek tasarrufçular arasında gerekse mütevelliler arasında kimi zaman anlaşmazlıklara yol açtığı görülmektedir. Normal tasarruf ve kiralamalarda tasarrufçunun yaptırmış olduğu tamir ve bakım masrafı genelde muayyen kira bedel ya da bedelleri kiralardan düşürülmekte ya da anlaşma gereği müccelle veya muaccele olan kira bedellerine dâhil edilmekteyken hisseli tasarruflarda ya da müşterek tasarruflarda⁶⁰ bir tarafın tamirini yaptırmaması, diğerinin yaptırmaması gibi bir durum söz konusu olabilmektedir. Kayıtlardan anlaşıldığına göre, bu tür durumlarda tamir yaptırmayan tasarrufçu, tamir yaptıran lehine, kendi hissesinin de tamirini yaptırmak şartıyla, hissesinden el çekebilmektedir.

Şöyle ki bir mülkün yarı hisseli tasarrufçusu ya da müşterek tasarrufçularından birisi, kendi hissesinde tamir ve bakım yaptırıp diğer taraf yaptırmadığında, diğer taraf kendi hissesinden ferağ karşılığında evin tamamının tamir ve bakımını karşı taraftan talep edebilmektedir. Yahut diğer tarafın hissesinin bulunduğu kısma da diğer taraf tamir yaptığında, hususiyetle aynı aile üyeleri arasında, diğer kısmın hissedarı, kendi tasarruf hakkından karşı tasarrufçu lehine, onarım bedeline karşılık vazgeçebilirdi.

Bu uygulamanın başka bir şekli ise mütevellinin tek kişi üzerine yaptığı kira sözleşmesinin daha sonra kiracının eşine yarı tasarruf hakkını vermesi, yani tam tasarruf

⁵⁵ Hukuki uyumsuzluk durumunda davaya dâhil olan bilirkişi. Ali Şafak, "Ehl-i Vukuf" Diyanet İslam Ansiklopedisi 10 (1994): 531-533.

⁵⁶ Sultan III. Murad'ın annesi, Sultan II. Selim'in eşi Nurbanu Sultan. Bkz. M. Baha Tanman, "Atik Valide Sultan Külliyesi": Diyanet İslam Ansiklopedisi 4 (1991): 68-73.

⁵⁷ Derici dükkânı.

⁵⁸ H 1016 / M 1607 tarihli mahkeme kaydı. VGM, EHM. 8 Numaralı Sicil, 8-1.

⁵⁹ VGM, EHM. 1 Numaralı Sicil, 4a-3.

⁶⁰ VGM, 1 Numaralı Sicil. 4b-1.

hakkının ikiye bölünmesidir. Bu tür işlemler de yine müteveli izni ve bilgisi dâhilinde yapılmaktaydı. Sebebine baktığımızda ise daha çok tamir karşılığında tasarruf hakkından ferağların yapıldığını görmekteyiz. Örneğin, mütevelinin kiracıyla yapmış olduğu kira sözleşmesinde *tamiri kendi malından yapması* kaydı belirtildikten sonra, zamanla akarın tamir zamanı geldiğinde kiracının kendi malı yeterli olmaması sebebiyle tamir yapamayabilirdi. Bu durumda eşinden ya da yakın akrabalarından birisinden kiraladığı vakıf akarın tamirini rica edebilir ve bunun karşılığında tasarrufunun yarı hakkını verebilirdi.

Konu, bu hususa örnek teşkil eden bir kayıt üzerinden izah edildiğinde daha kolay kavranacaktır. İstanbul Azablar Mahallesi'nde bulunan Haremeyn evkafından olan ev, Müslime Hatun'a kiralanmıştır. Evin onarım zamanı geldiğinde, kiracı Müslime Hatun, eşi Derviş Ahmed'i evin onarımını yapması için vekil tayin etmiştir. Karşılığında ise daha sonra eşinin sarf ettiği tamir bedelini kendisine ödeyeceğini söylemiştir. Derviş Ahmed de gerekli tamiri yaptırdıktan sonra, Müslime Hatun'dan (eşinden) harcadığı parayı talep etmek üzere mahkemeye başvurmuştur. Mahkemede, Derviş Ahmed ile Müslime Hatun, durumu bu şekilde izah ettikten sonra, Müslime Hatun, eşinin sarf ettiği bedelin belirlenmesi için keşif talep etmiştir. Keşifte evin onarım yapılan kısımları belirlenip Derviş Ahmed'in harcadığı bedel de belli olduktan sonra, Müslime Hatun'un eşine ödeyeceği tamir bedelini ödeyemeyeceğini, bunun karşılığında evin kiradan kaynaklı tasarrufunun yarı hissesinden eşi lehine ferağ edeceğini mahkemede söylemiş ve eşi de kabul etmiştir.⁶¹

Bu kayıta dikkat edilmesi gereken husus, resmî sözleşmede vakfın, kimin tarafından tasarruf edileceği belirtilmişse, yani kadı huzurunda müteveli, kimden kira bedelini alacağını belirtiyorsa, mal üzerinde tasarruf hakkı ona ait olmaktadır. Bu kayıta da Müslime Hatun, evin kendisinde olan tam tasarruf hakkının yarısını, evin tamiri karşılığında eşine bırakmış olmaktadır.

Bunun yanında şu hususu da belirtmek icap etmektedir; resmî kiralama sözleşmeleri yapıldığı sırada, özellikle bir mülk, birden fazla kişiye kiralanırken, *nısf (yarım) hisse tasarruf* şeklinde bir tasarruf ayrımı yapılmadığını, yani kayıtlarda, kiralamalarda bu şekilde bir hisse ayrımı yapıldığını görmekteyiz. Bunun yerine akar, eğer birden fazla kişiye kiralanacaksa genelde ortak kullanım usulü belirtilerek, müteveli ifadesiyle, *şu şu kişiye bervech-i iştirak, 'ale'l-iştirak ya da müştereken tasarruf üzere icar...* gibi açık beyanlarla ortak tasarruf durumu belirtilmiştir.⁶² Tasarruf sırasında gerçekleşen karşı taraf lehine ferağ kayıtlarında ise bu kez hisseler zikredilerek ferağlar kaydedilmiştir.⁶³

Sonuç

Osmanlı devrinde vakıflarla ilgili dava kayıtlarına baktığımızda, problemlerin büyük bir kısmının *tasarruflar* üzerinde yoğunlaştığını görürüz. Bu tasarruf problemlerinin belli bir kısmı ise vakfiyelerde kurucuların zikretmiş olduğu vakıf şartlarıyla doğrudan ilgilidir. Vakıfların devamlılığının nasıl olacağını açıklayan bu şartlara göre tasarrufçular belirlenmiş, vakıftan elde edilen gelir ilgili yerlere sarf edilmiş ve vakıfların idaresi sağlanmıştır. Bu şartların bazıları ise tasarrufçular arasında veya ebedî hayır ciheti mütevelisinin tasarrufuna geçiş sırasında birtakım

⁶¹ H 1032 / M 1627 tarihli mahkeme kaydı. VGM, EHM. 1 Numaralı Sicil, 115b-2.

⁶² Bkz. "...menzil-i mezburun hakk-ı tasarrufunu benim iznim ile mumaileyh Dilaver Ağa ve zevcesi müvekkile-i mumaileyha Âişe Hatun bervechi iştirak tefviz edip kendinin mukaddema vakıfta olan otuz bin akçe icare-i mu'accesini merkuman Dilaver Ağa ve Âişe Hatun yedlerinden bi't-tamam alıp kabz eylemeğin ben dahi menzil-i mezburu tarih-i kitaptan yevmî otuz akçe icare-i müeccele ile mesfuran Dilaver Ağa ve Âişe Hatun'a ber-vech-i iştirak tevliyetim hasebi ile icar edip onlar dahi vech-i merkum üzere isticar ve kabul eylediler..." VGM, EHM. 1 Numaralı Sicil, 4a-3; VGM, EHM. 8 Numaralı Sicil, 9-1.

⁶³ Bkz. "Sahibin Karahisar'da vaki' merhum Gedik Ahmed Paşa evkafına cabi ve kaim-i makam müteveli olan Bevvab-ı Sultani Mahmud b. Mehmed, Hasan Bey b. Abdullah nam bevvab-ı Sultani muvacehesinde ikrar edip Gedik Ahmed Paşa evkafından İstanbul'da vaki' Kadırga limanında bundan akdem Ali Bey b. Abdullah ile mezbur Hasan Bey'in bervechi iştirak tasarruflarında olup...mülküne müntehi olan menzili, nısfilyed hak-ı tasarrufunu hüsn-ü ihtiyarıyla mezbur Ali, mezbur Hasan Bey'e tevfiç etmeğin..." VGM, EHM. 4 Numaralı Sicil, 20-2.

problemlere yol açmaktaydı. Ebedî hayır cihetine geçiş durumunda bu tür bir vakfın inkıraz şartlarına bakılır, şartlar oluştuysa ebedî hayır ciheti ne ise o cihetin mütevellisi vakfa el koyar ve vakıf şartına göre kiraya ya da başka bir şekilde değerlendirerek hayır yönüne menfaati sağlanırdı. İşte bu geçiş sırasında vakıf kurucularının yarımşar hisseli ya da ortak kullanımlı tasarruf şartları sebebiyle müteveli ile hayatta kalan vakıf kullanıcıları arasında problemler yaşanabilmekteydi. Ortak kullanımlar ve yarım hisseli şartlar, özellikle bir tarafın vefatı sonrasında, ebedî hayır mütevellisinin mülkünü yarısına el koyması, diğer yarısının ise tasarrufçusunda kalması gibi bir durumu ortaya çıkarmaktaydı. Bu tür vakıf mülklerin kiralanması gerektiğinde ise kiracı ile mevcut tasarrufçu arasında mahkemeye intikal edecek sorunlar yaşanabilmekteydi.

Sadece taraflar arasında mahkemeye intikal edecek tartışmalar değil, aynı zamanda ortak tasarruftan ve yarım hisseli kullanım şartlarından kaynaklı tasarruflarda bir tarafın diğer taraf lehine zorunlu ferağı da gündeme gelebilmekteydi. Aynı şekilde, ebedî hayır ciheti mütevellisine geçen vakıf akarların kiralanmasında da birden fazla kiracıya bir mülkünü kiralanması ya da dükkân, değirmen, oda gibi birden çok akar kümesinin bir esnaf grubuna ya da gruplara ortak şekilde kiralanması da benzer sorunların yanı sıra kiraların ödenmemesi, kiracıların ortak hareket ederek müteveliye çeşitli zorluklar çıkarmalarına da sebep olmuştur.

Bu çalışmada Haremeyn Müfettişliği kayıtları ile diğer arşiv kayıtlarından da faydalanılarak özellikle İstanbul'daki vakıflarda yaşanan benzer problemler ele alınmıştır. Çalışmada; evlatlık vakıflarda müşterek ve yarım hisseli tasarruflarda, tasarrufçular arasında yaşanan tasarruf sorunlarının bir nedeninin de vakıf kurucusunun vakfiyesinde zikrettiği ortak tasarruf şartları olduğu açığa çıkarılmıştır. Vakfiyelerde belirtilen hisseli ve müşterek tasarruflarda evladın inkırazına bağlı ebedî cihete geçişte, bir tasarrufçunun vefatı, diğer tasarrufçunun hayatta olması sebebiyle ebedî cihet mütevellisi ile yaşanan problemler, mahkeme kayıtları üzerinden değerlendirmeye tabi tutulmuştur. İnkıraza bağlı ebedî cihete geçiş şartı bulunan ve yarım hisseli tasarrufu mevcut olan vakıfta yarım hissesinin ebedî cihete, kalan yarım hissenin ise hayatta olan tasarrufçunun kullanımında olması durumunda, hayatta kalan tasarrufçunun ebedî cihet lehine tasarrufundan el çekebildiği görülmüştür.

Vakıf mülkü kullanmaya ihtiyacı olan tasarrufçunun ise ebedî cihet mütevellisine geçen kısma başkasının kiracı olarak girmemesi için mütevelliden yarım hisseyi kiralamak amacıyla teklifte bulunduğu ve çoğu kiralamaların mevcut tasarrufçuya yapıldığı anlaşılmaktadır. Ebedî cihet mütevellisi tarafından yapılan müşterek kiralamalarda ise özellikle vakıf mülkünü tamiri ve kiraların ödemeleri konusunda kiracıların kendi aralarında veya mütevellilerle problem yaşadığı kayıtlardan açığa çıkmaktadır. Ortak ve yarım hisse tasarruflarının, tasarrufçular arasında veya ebedî cihet mütevellisi lehine el çekmeye sebep bir uygulama olduğunu yukarıdaki vakfiye ve dava kayıtlarına bakarak açıkça söyleyebiliriz. Vakıf kurucularının, kendi evladına yarımşar hisse tasarruf şartını genelde koymadığını, münasafa denilen bu tasarruf paylaşımlarının, eş ve azatlı kölelerin tasarruflarında daha çok zikredilmiş olduklarını da ayrıca belirtmek gerekmektedir. Eşler ile azatlı kölelerin arasında tasarruf karmaşasının önüne geçmek amacıyla bu tür paylaşımlar yapıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu tür paylaşımlarda, bir tarafın vefatı sonrasında boş kalan yarım hissenin nasıl kullanılacağı sorusunun önüne geçmek için konulan vakıf şartlarından birisi, önce ölenin hissesinin hayatta kalan kişinin hissesine dâhil olacağıdır. Ancak onların evlatlarının tasarrufları sırasında tasarrufçular arasında karmaşa çıkabilmektedir.

Çalışmada, vakfiyenin elde olmaması ya da vakıf şartlarının unutulması sebebiyle müşterek tasarruflu vakıflara ebedî hayır mütevellisi tarafından yapılan haksız ya da erken müdahalelerin de olabildiği görülmüştür. Yarısı ebedî cihete geçmiş vakıflarda, müteveli eliyle, diğer yarım hissenin tasarrufçusuna yapılan kiralamaların sebepleri üzerinde de durulmuştur. Ayrıca tasarrufçular arasında gerçekleşen ferağların sebepleri de irdelenerek en önemli ferağ sebeplerinden birisinin vakıf akarın tamiri sorunu olduğu görülmüştür.

Kaynakça**1. Arşiv Kaynakları****1.1. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi;**

Evkaf-ı Hümayun (Haremeyn) Müfettişliği Sicilleri;

1 Numaralı Sicil. s.2b-1; 4a-3; 4b-1; 6b-2; 7b-1; 70a-2; 92b-2; 115b-2; 116b-1; 118b-2; 119a-1; 137a-1; 137b-1; 176b-2;163b-3.

4 Numaralı Sicil: s. 20-2.

6 Numaralı Sicil: s.10-2; 72-3; 21-2; 98- 2; 94-2; 92-3;

8 Numaralı Sicil: s.8-1; 9-1; 9-2.

1.2. Başkanlık Osmanlı Arşivi;

TSMA.888.48.

MFB.83.

A. DVNSMHM. Defter No: 55. 243 Numaralı Hüküm

A. DVNSMHM. Defter No: 62. 563 Numaralı Hüküm.

C.EV.454.22985.

2. Tezler, Basılı Eserler, Makaleler

Akgündüz, Ahmed. *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., 2015.

Berkî, Ali Himmet. “Vakıflarda Şartlara Riayet Meselesi”, *Vakıflar Dergisi* VII (1968): 13-16.

Berkî, Ali Himmet. *Vakıflar*, İstanbul: 1940.

Galata Mahkemesi 32 Numaralı Sicil (H. 1015-1016 / M. 1606-1607). İSAM Yay., İstanbul:2012.

Güler, Mustafa, Biçer, Ramazan Hüseyin. “Haremeyn’e İntikal Şartı Bulunan Konya Vakıfları”, *Konya Vakıfları içinde*, 283-300. Konya: Konya Ticaret Odası Yay., 2021.

Güler, Mustafa. *Osmanlı Devleti’nde Haremeyn Vakıfları*. İstanbul: Çamlıca Yay., 2011.

Haydar, Ali Efendi. *Tertîbü’s-Sunûf fî Ahkâmî’l-Vukûf*. İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1240.

Hilmi, Ömer Efendi. *İthaf-ül Ahlâf fî Ahkâm-il Evkaf*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., 1977.

İbn Âbidin. Reddü’l-Muhtar Ale’d-Dürri’l-Muhtar, Tercüme: Ahmed Davudoğlu, İstanbul: Şamil Yayınevi, 1983.

İstanbul Kadı Sicilleri Evkaf-ı Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 M. 1608-1626), Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.

İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 993- 995 / M. 1585- 1587), (2011). Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: İSAM Yay., 2011.

İstanbul Şer’iye Sicilleri Vakfiyeler Kataloğu. haz: Bilgin Aydın vd., Ankara: İSAM Yay., 2015.

İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 1009 (1600), Haz: Mehmet Canatar, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., 2004.

- Karabıyık, Bayram, 54 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (221-291), Doktora Tezi, *Atatürk Üniversitesi*, 2012.
- Kaya, Münir Yaşar. İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikâtında Aile Vakıfları, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 2017.
- Kaya, Süleyman. *Osmanlı Hukukunda İcâreteyn*, İstanbul: Klasik Yay., 2014.
- Kazıcı, Ziya. *Osmanlıda Vakıf Medeniyeti*. İstanbul: Kayıhan Yay., 2019.
- Kuduri. *Kitabu'l-Kudurî*, Çev: Süleyman Fâhir, İstanbul: Eser Kitabevi Yay., 1967.
- Öztürk, Nazif, (1995). “Evkaf-ı Hümâyün Nezâreti”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* 11 (1995), 521-524.
- Sak, İzzet. *Şer'îye Sicillerinde Bulunan Konya Vakfiyeleri (1650-1800)*. Konya: Kömen Yay., 2005.
- Sâmi, Şemseddin. *Kâmus-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yay., 2011.
- Şafak, Ali, (1994). “Ehl-i Vukuf”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* 10 (1994), 531-533.
- Tanman, M. Baha, (1991). “Atik Valide Sultan Külliyesi”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* 4 (1991), 68-73.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Osmanlı Vakıf Hukukuna Giriş: Ahkâm-ı Evkâf*, Haz. Hamdi Çilingir, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yay., 2020.
- Yediyıldız, Bahaeddin. *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2003.

Summary

In this study, it is discussed that waqfs cases originating from joint and half-share usings, which was one of the practices frequently applied by foundation founders during the Ottoman State. In order to reflect the general structure of the State, a detailed analysis of the subject has been tried to be made in terms of the cases of the waqfs in Istanbul. For this purpose, the Registry of Evkaf-ı Haremeyn Inspectorate was chosen as the main source for the study and the problems experienced in foundations were discussed by giving examples of cases here. The date range of the work is 17th century. The issue we focus on in the study is the problems caused by the joint usings and half-share usings in the dispositions realized on the waqfs, especially in the part where the founders of the waqfs for adoption specify the savings of their children or other relatives. The evaluation of the applications has been also made by frequently including the examples of semi-share and joint usings statements in the waqfiyah. In addition, the application of the provisions of Islamic foundation law in the Ottoman State was emphasized, and at this point, especially what the practice of eternal charity trustee (mutevelli) is and the problems experienced by the trustee of eternal charity in common uses.

In this study, it is seen that; the majority of the Ottoman era waqf founders stipulated their foundations for the use of their children and relatives, and after determining the conditions of denial, they determined the direction of eternal charity. When the declaration of usings of children and relatives are mentioned, some problems and uncertainties arise in case of common usage conditions. The most prominent of these problems are:

- 1- The problem of how the remaining shares will be used after the death of a user in common use and shared uses,
- 2- The trustee of the eternal charity mentioned in the waqfiyah is confronted with the surviving user when it comes to saving the deceased person's share,

3- During the leasing or other disposition of the part that has passed into eternal charity, the problems experienced with the current user and the obligatory withdrawal of one party in favor of the other party.

4- Problems that occur after the joint leases made by the eternal charity trustees. (such as non-payment of the rent, causing difficulties to the trustee by acting unanimously and jointly)

In the study, it is also touched upon what were the practices in waqfs as an eternal charity. that the most frequently applied application is the pious of Haramayn, and within the framework of this application, the Haramayn trustees confiscated the waqfs that were allocated as eternal charity to Haramayn after the disclaimer conditions. It is seen that the trustees and existing users come face to face during these confiscations in foundations that have a share disposition condition.

The common usage conditions in the charters are not the only reason for possible problems between the trustee and common users. It should also be noted that sometimes the trustee can make untimely and unwarranted seizures because he does not know the conditions of the waqfiyah or because he does not have a charter. Such seizures and interventions could also occur for other waqfs. However, in foundations with common terms of use, the probability of confusion could increase due to the large number of people that both savers and board of trustees will contact. It is seen that in foundation waqfiyah with common disposition conditions, the founders of the waqf put certain expressions (such as '*âle's-seviye*') so that the users of the foundation do not infringe on each other's rights. However, despite this, it is understood that after the death of these users, it could not prevent problems among other users who were in turn to use. Founder of waqf, Even after the extinction condition of the foundation two different conditions of eternal goodness could be determined. In such a case, more than one trustee would confiscate the foundation and the revenues from the properties of waqf would be shared.

When we look at the courts regarding stock or common use foundations, it will be seen that the rate of withdrawal records is quite high. This reveals that more than one person has an intense using problem on waqfs. In this type of waqf, the problem can be resolved if one of the savers withdraws from use in favor of the other. When the trustee seizes a foundation in which one of the users of the foundation property is alive, the current user could give up the right of use in favor of the trustee. It would not be wrong to say that this was done both in order to gain the consent of Allah and not to cause any confusion over the waqf income.

We see that the trustee can apply for joint leases while leasing the foundations. In these types of rentals, there is more than one effect on the properties. In such leases, since there were more than one saver on the real estate, they could either have problems among themselves or they could come face to face with the trustee over the rent or repair issues. Especially in the leasing of shops, baths, inns, mills, which have a large income, to more than one person or to an artisan group, there could be a problem in allocating the rent from the tenants due to the economic conditions of the period. In such cases, the issue was taken to the court, either the contracts of the tenants were changed or these waqf properties were rented to other tenants.

When there were unjust interventions by the trustee or other users due to the absence of the waqfiyah of the joint-saving waqfs, the issue was referred to the court. If there is a waqfiyah, the original of the foundation is looked at in the court, if not, the conditions of the foundation are arranged according to the statements of the witnesses. In order to avoid such problems, the importance of foundation inspections becomes clear once again. If there was a situation that was not suitable for the waqfiyah during the foundation audits, it was ensured that the usages were made according to the conditions determined by the founder of the waqf. In addition, the current users of the foundations were examined and the conditions of the waqf were reviewed. However, it is seen that witnesses were consulted due to the fact that some foundations did not have waqfiyah during the period in which our study was handled. It is also clear that some

foundations have not been inspected again despite the passage of many years. It is also clear that some waqfs have not been inspected again despite the passage of many years. As can be seen in the study, some waqfs were brought to court by the eternal charity trustees because it was not known who the users were and for what reason they used the foundation, but the trustee was found unjust because he did not know the conditions of the foundation.